

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СТАДНИК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 261.6:001

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАВЛЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА ДО НАУКИ:
РЕЛІГІЄЗНАВЧО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

09. 00. 11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
ЛУБСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІОНОВИЧ,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри релігієзнавства.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ЗАКОВИЧ МИКОЛА МИХАЙЛОВИЧ,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри культурології;

доктор філософських наук, професор
МОЗГОВИЙ ІВАН ПАВЛОВИЧ,
Сумський державний педагогічний
університет імені Антона Макаренка, проректор;

доктор філософських наук, професор
САУХ ПЕТРО ЮРІЙОВИЧ,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, ректор.

Провідна установа: Національний аграрний університет (м. Київ),
кафедра філософії.

Захист відбудеться “29” березня 2007 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.43 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд 330.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий “28” лютого 2007 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. Ю. Смирнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Осмислення процесів, що відбуваються сьогодні в християнстві, зокрема вивчення явища модернізації його ставлення до науки, дозволяє сформулювати адекватне уявлення про це віросповідання як про динамічне вчення, що прагне розвиватися і функціонувати відповідно до тенденцій сучасної епохи.

Здійснення демократичних реформ в Україні залежить від утвердження і розвитку духовно-ціннісних надбань людства, важливим чинником чого бачиться світоглядне переосмислення: суті та значення процесу становлення взаємозв'язків між християнством і наукою; усталеного класичного диспозитиву через втрату універсального всеохоплюючого значення різноманітних онтологічних учень, мегапарадигм, ідеології тоталітарного типу епохи Модерну. У цьому контексті актуальними залишаються питання: “Чи сприяло християнство появі наукового пошуку, чи, навпаки, гальмувало його зародження? Як склалися взаємовідношення між цими визначними здобутками людства? Чи здатне релігійне світобачення конституювати цілісну мозаїку реальності, інтегруючись із сциєнтистською позицією?” Ця низка питань, яка постає в руслі означеної проблеми, свідчить про те, наскільки сьогодні вона є актуальною та наскільки багато в ній залишилося “білих плям”, які потребують дослідження.

Оскільки зазвичай природознавство виробляє свої методи та критерії, свою модель раціональності й картину світу, то питання ставлення християнства до науки стає проблемою узгодження й розмежування релігійних і наукових уявлень про світ. У сучасній науковій літературі, а також теїстичній, існують суперечливі погляди щодо проблеми взаємовідношень між наукою і релігією як способами ставлення до світу. Чимало дослідників доводять наявність природженого конфлікту між науковим і релігійним світоглядом. Інші – обстоюють думку, що знання і віра, належачи до різних сфер людської життєдіяльності, не конкурують, а доповнюють одна одну. Поширеною також є теза про існування тісних взаємовідношень між ними. Поліваріантність аналізу проблеми ставлення християнства до наукового пошуку спостерігалась і в попередні періоди. Особливо гостро це питання постало в кінці XIX – на початку XX сторіччя, коли наука була перенасичена емпіричним, фактичним матеріалом, а релігія перебувала у великій кризі. Подібна кризова ситуація існує й дотепер, але вона поширюється уже й на науку – у період формування її постнекласичної парадигми.

Незважаючи на широкий спектр досліджень, філософсько-релігієзнавча проблематика трансформації ставлення християнства до науки поки що розглядалася вченими фрагментарно й у цілому ще не представлена в сучасному релігієзнавстві; поза науковим обігом залишається цілий пласт ідей, положень, сформульованих у різні періоди розвитку християнства, з приводу становлення процесу пізнання й, відповідно, розвитку науки минулого і сучасності. Проте різноплановість і багатоаспектність поглядів, суджень і підходів має позитивне значення, оскільки є показником полісміслового потрактування явища трансформації ставлення релігії до наукових знань, а також націлює на необхідність вироблення цілісного бачення даного процесу.

Варто зазначити, що донедавна дослідження кола проблем, пов'язаних із питаннями ставлення християнства до науки, здійснювалося переважно на методологічних засадах марксистського релігієзнавства. Тому й причини зародження трансформаційних тенденцій обумовлювалися суто соціально-економічними чинниками; це виключало врахування особливостей духовної атмосфери суспільства, відтак й унеможливило достовірне розкриття характеру реальних взаємовідношень між названими феноменами. Нині актуальними є дослідження теоретичних засад християнського віровчення в питанні змін у ставленні до науки, виявлення світоглядних форм, що складають філософсько-релігієзнавчу основу цього дискурсу.

Важливість означеної проблеми зумовлюється також необхідністю наукового узагальнення процесів, що тривають у релігійно-духовній сфері України. Однак вітчизняна наука не лише не може пояснити деякі аспекти релігійних світоглядних установок людини, але й не здійснює глибокого аналізу особливостей сучасного духовного життя, зокрема, нових наукових концепцій, обумовлених кризою світової цивілізації кінця XX століття. Досягнення сьогоднішньої науки (особливо у сфері фізико-математичних наук) все меншою мірою стають доступними для осмислення широким загалом. При цьому зростає інтерес до езотеричних учень (гностицизму,

теософії, антропософії, магії, алхімії, астрології). Релігія ж передовсім апелює до безпосередньо доступних явищ повсякденного буття людини. Християнські богослови активно застосовують здобутки усіх галузей знань із метою обґрунтування теологічних доктрин.

В останні роки християнськими філософами розробляється новий напрям – теологічна методологія науки і релігії, що включає питання необхідності поглиблення діалогу між різними формами суспільної свідомості, виокремлення меж їхньої компетенції та визначення шляхів зближення. Таким чином, дослідження змін у взаємозв'язках структурних елементів релігійного і наукового феноменів потребують ґрунтовного аналізу. Осмислення порушеної проблеми має очевидну прикладну спрямованість – подолання світоглядних протиріч у свідомості сучасної людини, утвердження міжнародних правових стандартів у сфері свободи совісті, відкриває можливості для окреслення основних напрямків подальшої взаємодії науки і релігії та її синхронізації з процесами інтеграції та диференціації в суспільстві.

Отже, сьогодні назріла об'єктивна потреба у вияві особливостей трансформаційних процесів у ставленні християнських конфесій до науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дослідження виконано в межах науково-дослідницької роботи кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема тем “Філософська та політологічна освіта в Україні на перетині тисячоліть” (номер державної реєстрації – 01БФ041-01) і “Філософія та політологія в структурі сучасного соціогуманітарного знання” (номер державної реєстрації – 06БФ041-01).

Мета й завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – проаналізувати особливості трансформації ставлення християнства до науки, з виокремленням конфесійного і гносеологічного аспектів, та виявити сучасні коадаптивні тенденції їх взаємовідношень.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- проаналізувати релігійний, філософський та науковий аспекти проблеми ставлення християнства до пізнання в процесі розвитку релігієзнавчої та філософської думки;
- простежити основні напрями розробки філософської й теологічної проблематики становлення та розвитку пізнання в ранньохристиянському, середньовічному богослов'ї та епохи Ренесансу і Нового часу;
- визначити трансформаційні тенденції у ставленні християнства до науки, з'ясувавши роль ірраціонального й раціонального в процесі пізнання;
- розглянути особливості модернізації ставлення представників сучасного православ'я до наукових відкриттів минулого;
- висвітлити трансформаційні тенденції у ставленні католицизму до космогонічних та природничо-наукових відкриттів;
- простежити ставлення до наукових відкриттів минулого в протестантизмі;
- виявити специфіку розвитку пізнання в православ'ї та особливості гносеологічних рефлексій католицизму;
- виявити основні напрями гносеології протестантизму;
- визначити детермінантні коадаптивні тенденції в модернізації ставлення сучасних християнських конфесій до науки;
- проаналізувати можливості використання новітніх знаково-інформаційних впливів релігії на науку.

Об'єктом дослідження є християнство в його ставленні до науки.

Предметом дослідження є релігієзнавчо-філософське осмислення трансформації ставлення християнства до науки на різних етапах їх розвитку.

Методи дослідження. У концептуальному плані принципове значення для розробки теми дослідження мають праці провідних українських філософів, соціологів – Т. Аболіної, В. Андрущенка, І. Бойченка, Г. Волинка, В. Воловика, Л. Губерського, І. Добронравової, М. Зелінського, В. Євтуха, В. Касьяна, А. Конверського, М. Михальченка, І. Надольного, Б. Новікова, І. Огородника, В. Пазенка, М. Поповича, А. Чернія, В. Чуйка, Л. Шашкової, Л. Шкляра, В. Ярошовця, Т. Ящук й ін.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають надбання класичної філософії та здобутки сучасних вітчизняних релігієзнавців, філософів, соціологів, істориків, які зробили вагомий внесок у вивчення певних “зрізів”, аспектів зазначеної проблеми – В. Бондаренка, Л. Виговського, Т. Горбаченко, А. Глушак, С. Дулумана, В. Єленського, М. Заковича, А. Колодного, Л. Кондратика, І. Кондратевої, Л. Конотоп, П. Кралюк, В. Кушерця, В. Лубського, О. Марченка, І. Мозгового, В. Пашенка, В. Москальця, В. Панченко, О. Предко, М. Рибачука, О. Сагана, О. Сарапіна, П. Сауха, Г. Середи, В. Танчера, О. Уткіна, Л. Филипович, Є. Харьковщентка, В. Цвіха, А. Чернія, П. Яроцького та ін.; звернення до їхніх праць сприяло проведенню релігієзнавчого аналізу процесу трансформації ставлення християнства до науки.

Науковому осмисленню означеної проблеми значною мірою сприяють дослідження російських та західноєвропейських релігієзнавців і теологів – М. Ахундова, Л. Баженова, І. Барбура, В. Гараджі, Дж. Елліса, Ю. Кимельєва, Дж. Коллінза, А. Любищева, М. Маркової, Н. Мерфі, О. Меня, А. Пікока, М. Скибицького, Ф. Стотта, О. Сухова та ін., чії роботи становлять значну наукову цінність у контексті даної проблеми, оскільки містять глибокий аналітичний, а також багатий практичний матеріал. Методологічну основу дисертації становлять загальнонаукові принципи аналізу соціальних явищ і принципи сучасного академічного релігієзнавства – об’єктивності, позаконфесійності, світоглядного та методологічного плюралізму. Для вирішення завдань, поставлених у дисертаційній роботі, використовується ряд основних методів: системного аналізу, історико-генетичного аналізу (при дослідженні трансформації ставлення різних конфесій до наукового пізнання), компаративного вивчення (при порівнянні релігійних і наукових ідей, які розгорталися в певному історичному часі й виявлялися у творчій спадщині богословів та вчених-релігієзнавців), структурно-функціонального (при розкритті багаторівневого характеру трансформаційних тенденцій у ставленні християнства до науки). Автор, аналізуючи основні етапи трансформації ставлення християнства до науки, дотримується загальноприйнятих для вітчизняного релігієзнавства принципів – цілісності, логічної обґрунтованості, єдності логічного та історичного.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше зроблена спроба розв’язання важливої наукової проблеми ставлення християнства до науки на різних етапах його розвитку, в якій відображається й розкривається, з одного боку, сталість релігійно-філософської традиції, з іншого – модернізований характер теологічного сприйняття нових наукових ідей. У процесі дослідження обґрунтовані положення й висновки, позначені науковою новизною:

– виявлено, що започатковані в ранньохристиянській філософії передумови формування ставлення до осягнення істини найрельєфніше простежуються у святоотцівській думці в контексті контрверзи “віра – знання”, яка більше емоційно-чуттєво переживається, аніж осмислюється. У Середньовіччі та епоху Відродження світ як задум Творця стає предметом пізнання й необхідною передумовою формування образу науки, що ґрунтується на подоланні розриву між спекулятивними, “вільними”, і практичними, “механістичними”, способами мислення, які призводять до визнання провідної ролі християнства в тлумаченні, оцінці й аналізі відкриттів у науці. Суперечності між науковим і релігійним уявленнями про світ з’явилися в XVII – XVIII ст., коли формувалися механістичні пояснення картини світу. Із зміною соціально-економічних відносин і науковим прогресом відбувалося переосмислення ролі християнства у становленні й розвитку науки;

– доведено, що для ранньохристиянського теологічного осмислення Всесвіту характерний ірраціоналізм. Особливістю пізнання в добу Середньовіччя був подальший розвиток релігійних, філософських та наукових учень, які згодом виходили за межі, окреслені теологічними доктринами. Це призводило до різних за формою протистоянь з офіційною церковною ідеологією. Епохи Відродження й Нового часу відкрили шлях до інтенсивного розвитку науки, оскільки саме тоді починало змінюватись ставлення християнського мислення до науки, тісно пов’язане із подальшим розвитком світоглядних орієнтацій західного і східного богослов’я;

– християнське пізнання, як процес, підвищує інтенціональний інтерес до сфер, які осягає не тільки релігія, але й наука. При цьому обидва способи ставлення до світу вирізняються не лише амбівалентністю, але й взаємодоповнювані на окремих етапах розвитку, незважаючи на характерну інваріантність. Порівняння головних теологічних концепцій і методів пізнання свідчить про

наявність різних конфесійних шляхів пошуку істини, які у ставленні до науки час від часу змінювались. У ході історичного розвитку знання й релігійна віра як зіставлялись, так і протиставлялись, однак як складові різнорідних світоглядів і способів осягнення світу в окремих моментах вони мали спільні об'єкт і предмет пізнання. В основі трансформації ставлення християнства до науки є "відносна" дотичність надприродного до природного. У міру того як людина розширює свої знання про довколишнє буття, для неї звужується сфера дії надприродного теологічного буття;

– показано, що представники сучасного православ'я дотримуються двох протилежних поглядів щодо джерел становлення наукового пізнання. Одні вважають, що його витoki – у лоні християнства, інші стверджують, що християнство на етапі свого становлення не виробило учення про вихідні принципи пізнання світу і людини. Причини появи наукових відкриттів Нового часу богослови пов'язують виключно з позитивним впливом християнства;

– виявлено, що в католицизмі на ставлення до науки впливає переосмислення космогонічних та природничо-наукових відкриттів, яке враховує множинність інтерпретаційних підходів у поясненні дій церкви в різні історичні періоди ("папська безпомилковість", засудження геліоцентричної системи М. Коперника, переслідування Г. Галілея, Дж. Бруно);

– з'ясовано, що сучасні представники протестантизму в ставленні до науки дотримуються різноманітних точок зору, у яких "враховуються" інноваційні впливи. Тому й у протестантських релігійно-філософських рефлексіях опозиційність до дарвінізму сформовано в таких різновидах: консервативний антидарвінізм, консервативний дарвінізм і ліберальний дарвінізм;

– доведено, що трансформаційні тенденції в ставленні християнства до науки еволюціонували в соціальному просторі відповідно до конфесійної приналежності. На різних етапах свого розвитку християнство, з одного боку, культивувало паростки знань і формувало окремі елементи їх систематизації, а з іншого – догматизувало шлях до ірраціонального пізнання божественного, а через нього і природного. Християнський ірраціоналізм виступав формою взаємозв'язку непізнаного (трансцендентного) і земного буття. Послідовне утвердження раціонального осмислення природи зумовлювало виникнення несистематизованих елементів емпіричного пізнання. Розмежування в схоластиці теологічного й наукового пізнання ставало вагомим імпульсом розвитку природничо-наукових знань, а в подальшому – і становлення науки;

– виявлено, що гносеологічна проблематика змістовно відрізняється в межах основних напрямів християнства. Якщо православ'ю в цій царині притаманний певний консерватизм, то гносеологія католицизму вирізняється парадигмальними змінами, в яких, з одного боку, діють певні заборони на радикальне критичне переосмислення, з іншого – забезпечується динамічне сприйняття новітніх тенденцій;

– показано, що сучасні теоретики протестантизму у своїх гносеологічних концепціях шукають різноманітні шляхи доведення коадаптивних тенденцій у процесі пізнання, що знайшло свій вияв у вибудові різноманітних теологій. Вони намагаються скорегувати й привести у відповідність до релігійної теорії окремі аспекти наукового пошуку. Для такого пізнання характерна певна методологічна невиваженість, еkleктизм, конфесійна упередженість;

– розкрито положення, що християнські теологи пов'язують сучасні наукові досягнення із заздалегідь визначеною й передбаченою дією Творця, через що применшується роль і значення наукових відкриттів, а їх результати переосмислюються виключно крізь призму "християнського світорозуміння". У ХХ ст. у науковій картині світу відбулися зміни, які виявили недосконалість класичної науки, що призвело до формування нових парадигм і вироблення теорій, у яких є "схожість" із деякими християнськими релігійно-філософськими системами. Криза науки в сучасній постмодерній культурі спричинена тотальною релятивізацією наукового знання, значною мірою обумовленою такими принципами, як децентрованість та онтологічна невизначеність. Модернізація сучасного християнства полягає в його пристосуванні до досягнень науки, зокрема до новітніх інформаційних та телекомунікаційних технологій;

– показано, що християнство, адаптуючись до сучасного глобалізованого світу, все активніше використовує інтернет-комунікації, які можуть стати важливим інструментом поширення релігійного

світогляду, що буде спонукати до формування нових форм впливу, які культивуватимуть християнські цінності. Інтернет-комунікації можуть допомогти візуалізувати те, що складає “таємницю таємниць” – ідеювання, рефлексію, моделювання, і викликати свідоме ставлення віруючих до нього, а також можуть здійснювати керування інтенціями свідомості віруючих задля охоплення й зміщення акцентів у сучасних теологічних доктринах від комунікації до мислення, від ідеалізації до поняття, що значно розширює позиційну мислительну сферу.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів визначається тим, що основні положення проведеного дослідження розширюють і поглиблюють наукові знання про особливості трансформаційних тенденцій у християнстві стосовно уявлень про взаємовідношення релігії й науки – від багатовікової опозиційності до сьогоднішньої взаємної толерантності. Поглиблений аналіз феноменів релігії й науки, віри й знання дозволяє віднайти сфери міждисциплінарної взаємодії та діалогу, що сприятиме зміні існуючих стереотипів мислення з приводу духовно-креативного потенціалу релігії та її людинотворчих можливостей.

Матеріали дисертації можуть сприяти теоретичним дослідженням співвідношення матеріального і духовного, реального та ірреального, суб’єктивного та об’єктивного, раціонального та ірраціонального – загалом усього того, що може бути спільною сферою та предметним полем дослідницьких пошуків у науці та релігії.

Результати даного дослідження можуть бути використані при висвітленні гносеологічних питань у науці, а також при з’ясуванні ролі новітніх релігійних рухів у контексті оцінки сучасних процесів релігієтворення, при розробці концепцій міжконфесійного діалогу, при визначенні національних духовно-світоглядних пріоритетів подальшого розвитку України. Основні положення і висновки можуть бути використані в лекційних і семінарських заняттях із релігієзнавства, філософії релігії, соціології релігії, філософії патристики, спецкурсів із новітніх релігійних рухів та інших тематичних спецкурсів.

Теоретична значущість дослідження полягає і в тому, що його результати сприятимуть поглибленню наукових уявлень про особливості підходу християнських богословів до наукових досягнень минулого і сучасного.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи автора. Висновки і рекомендації, положення наукової новизни отримані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у процесі участі дисертанта в міжнародних, всеукраїнських науково-теоретичних та науково-практичних конференціях: “Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури” (Переяслав-Хмельницький, 1994, 1999), “Сковорода – видатний український філософ і просвітител” (Переяслав-Хмельницький, 1994), “Християнство й духовність” (Київ, 1998), “Джерела духовності: генеза творчого процесу та розвиток мистецтва” (Дніпропетровськ, 1999), “Києво-Могилянські читання” (Київ, 1999), “Християнство – контекст світової історії та культури” (Київ, 1999), науково-теоретичній конференції, присвяченій 165-й річниці Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, 1999), “Теоретичні основи науково-ідеалістичного мислення” (Черкаси, 1999), “Сковородинівські читання” (Переяслав-Хмельницький, 1999, 2003, 2005), “Християнство і слов’янські культури” (Київ, 2000), “Християнство і проблеми сьогodenня” (Київ, 2000), “Гуманізм. Людина. Історія” (Дрогобич, 2000), “Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості” (Донецьк, 2005), “XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія” (Київ, 2005, 2006).

Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Положення і висновки апробовувались на звітних наукових конференціях викладачів Київського славистичного університету (Київ, 2004, 2005, 2006) і Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (Переяслав-Хмельницький, 2006).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації висвітлено в монографії “Трансформація становлення взаємовідносин християнства і науки: філософсько-релігієзнавчий аспект” (15, 05 др. ар.), в 49 публікаціях, видрукуваних у журналах і наукових збірниках. Усього у виданнях, що відповідають сучасним вимогам ВАК України, опубліковано 28 наукових статей за темою

дисертації загальним обсягом 20, 52 др. арк. (без співавторів), у 13 інших наукових виданнях опубліковані матеріали загальним обсягом 7, 6 др. арк. (без співавторів), також основні положення дисертації висвітлено в навчальному посібнику й підручнику (у співавторстві).

Кандидатська дисертація на тему “Самоуправління як фактор соціальної активності особи” була захищена в 1991 році, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура дисертації. Мета, завдання й логіка наукового дослідження визначили зміст і структуру дисертації, що складається зі вступу, п’ятьох розділів, висновків та списку використаних джерел із 598 найменувань. Загальний обсяг дисертації (без списку використаних джерел) – 360 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовується актуальність досліджуваної проблеми, визначаються об’єкт, предмет, мета й завдання дисертації, методи дослідження, розкривається наукова новизна, теоретичне та практичне значення роботи, наводяться дані про характер апробації результатів дослідження й структуру дисертації.

У *першому розділі* – “Аналітичний огляд дослідницької літератури з проблем ставлення християнства до науки” – здійснено огляд використаної літератури та застосовуваних методів наукового дослідження.

Вказуючи на доволі різнопланове й багатоаспектне потлумачення ставлення християнства до науки (що багато в чому зумовлено детермінацією різних соціальних факторів і диференційованістю культурних практик на усіх етапах розвитку суспільства), проаналізовано домінантні концепції, “вузлові” моменти осмислення вказаного явища і ступінь розробки проблеми в працях зарубіжних та українських філософів, істориків, історіософів, культурологів та релігієзнавців.

У дисертаційній роботі звертається увага на досить неоднозначне потрактування самих понять “релігія”, “наука”, “взаємодія”. З’ясовується їх варіативне осмислення в наукових розвідках, визначається їх змістовне наповнення.

На основі розглянутих матеріалів, які ґрунтуються на відмінних підходах дослідників до оцінювання і трактування змін у ставленні християнства до науки, встановлено, що на різних етапах розвитку християнства змінювались його соціокультурні передумови існування, а, відповідно, і функції. У часи зародження космологічних учень подібний процес тривав і в науці: вона відстоювала право брати участь у формуванні світогляду, у XIX ст. наука стала виконувати функцію виробничої сили, у XX ст. – перетворилася на одну з областей соціального життя. Інтегруючись з іншими сферами, вона регулювала й активізувала трансформаційні процеси в різних видах людської практики, духовної діяльності, у тому числі й релігійної.

У переважній більшості досліджень акцентована увага на методологіч-них засадах пізнавальної діяльності, яка, на думку і науковців (Л. Виговський, Т. Горбаченко, А. Колодний, В. Лубський), і теологів (С. Булгаков, Г. Морріс, Дж. Коллінз, Г. Клокер), детермінується полісмісловою взаємозалежністю, що виражається через такі типи відношень, як взаємодія і взаємовплив. Завдяки ним простежується змінюваність явищ, що водночас утворюють сукупність процесів, подій, науково й релігійно обґрунтованих чи не обґрунтованих, але взаємообумовлених. Саме явище трансформації відбувається в контексті взаємозв’язку “віра – знання”: з одного боку – процес розвитку і зміни світоглядних парадигмальних основ, спричинений постійним поступом науки, з іншого – абсолютні теологічні догми і конфесійні доктрини, що дають, як уважають теологи, “повне, всебічне, вичерпне знання об’єктивної дійсності про весь світ”. У цьому значенні абсолютна істина є межею, до якої прагне наукове пізнання, ніколи її не досягаючи. Як результат, концептуальні зміни в науці призводять до трансформаційних процесів у християнстві – такому переосмисленні досягнутого, що містить елементи ірраціонального і раціонального мислення, судження та умовиводи, засновані на софізмах, які сприймаються без доказів і критики. Останні догматизують релігійні істини як абсолютні й незмінні.

Окремі релігійні елементи, які розкривають ставлення до науки і пізнання, як стверджують В. Гайденко, С. Девятова, М. Шахов, за своєю суттю є досить стійкими і тривалими в різних християнських конфесіях. Водночас чимало з них є характерними лише чи для православ’я, чи

католицизму, чи протестантизму і сприймаються в залежності від історичної епохи. Саме наявність таких елементів дозволяє дослідникам систематизувати й визначити пріоритети подальшої розробки означеної проблеми. Існує достатньо підстав говорити не тільки про вплив учень окремих конфесій на науку, але й про їх взаємодію, щоб простежити окремі моменти зворотного впливу – науки на трансформаційні тенденції в християнстві.

У кінці XIX – на початку XX ст. обґрунтовувалась думка про дарвінізм “як штучну видумку людини”, оскільки розвиток живого проводився через так звану “супранатуральну розумну причину” (О. Орнатський, М. Румянцев). На основі метафізичних і теологічних учень християнством формувані категоричні застереження людству від небезпеки природно-чонаукових відкриттів (С. Глагольєв). Теологи оголосили війну науці шляхом “іронізації над геологією, біологією”, оскільки “її аргументи непереконаливі” (В. Агафонов). Наука, за їхніми поглядами, “несумісна з надприродним одкровенням і чудесами, на яких заснована релігія”, вона “знищила надприродне пояснення явищ природи, запропоноване природними причинами”. Можливість примирення знання і віри заперечувалась: “Останнє є марним заняттям” (П. Светлов).

У деяких теологічних джерелах наголошується на коадаптивних тенденціях у взаємозв'язках науки й релігії (І. Барбур, Дж. Брук, Д. Ліндсней, А. Любищев, О. Мень). З метою їх інтерпретацій теологи “повинні оволодіти наукою” настільки, щоб “показати, що наука, як і душа, у своїй суті релігійна”, а релігійна віра передує науковій. Християнством розробляються різні метафізичні обґрунтування наукового пошуку, які передбачають, що дослідник має “прийняти релігію як істину”, у подальшому “направляючи свою волю на шлях, якого вимагає теологія” (Дж. Морленд).

У радянській науковій літературі домінувало атеїстичне ставлення до релігії (В. Гараджа, Ю. Калінін, К. Кіргоф, М. Сальніков та ін.). Превалюючим у взаємовідносинах між наукою й християнством у цей період виступало, з атеїстичного погляду, протиставлення, з теологічного – взаємодоповнення й взаємодія. Останнє пояснюється тенденціями модернізму в християнстві. Атеїзм як форму філософського освоєння світу цікавить не стільки онтологічний чи гносеологічний, скільки індивідуально-практичний аспект ставлення людини до світу (І. Андреев, В. Гараджа, А. Григоренко). Відображаючи факт утвердження її у своєму дійсному бутті, формуючи в людини адекватне уявлення про саму себе як частину природи і суспільства, як творчу діяльну істоту, яка вирішує проблеми свого буття без опори на надприродні сили, атеїзм зорієнтовує людину на свідомий контроль за всіма процесами своєї активності. Відтак, соціальний зміст атеїзму полягає не в звільненні свідомості людей від релігійних уявлень, а в утвердженні людини в такому бутті, яке виключає необхідність звернення її до надприродних сил тоді й там, де вона діє сама.

Методологічними засадами дослідження стали праці українських філософів — Т. Аболіної, В. Андрущенко, І. Бойченка, Г. Волинка, В. Воловика, Л. Губерського, І. Добронравової, М. Зелінського, В. Євтуха, В. Касьяна, А. Конверського, М. Михальченка, І. Надольного, Б. Новікова, І. Огородника, В. Пазенка, М. Поповича, А. Чернія, В. Чуйка, Л. Шашкової, Л. Шкляра, В. Ярошовця, Т. Ящук та ін. у яких осмислюються різні аспекти зазначеної проблеми, вони слугують основою при розгляді окремих трансформаційних тенденцій ставлення християнства до науки.

Вагоме місце в галузі релігієзнавства займають праці таких учених: В. Бондаренка, Л. Виговського, Т. Горбаченко, А. Глушак, Є. Дулумана, В. Єленського, М. Заковича, А. Колодного, Л. Кондратика, І. Кондратєвої, Л. Конотоп, П. Кралюк, В. Кушерця, В. Лубського, О. Марченка, І. Мозгового, В. Пашенка, В. Москальця, В. Панченко, О. Предко, М. Рибачука, О. Сагана, О. Сарапіна, П. Сауха, Г. Середи, В. Танчера, О. Уткіна, Л. Филипович, Є. Харьковщєнка, В. Цвіха, А. Чернія, П. Яроцького й ін. У них знайшли відображення принципи світоглядного плюралізму, позаконфесійності, об'єктивності, якими послуговується автор при розгляді змістовного наповнення трансформації взаємовідношень християнства і науки в різні історичні періоди. Попри розмаїття праць, присвячених стосункам релігії і науки, доводиться констатувати, що, по-перше, у деяких публікаціях простежується вкрай поверховий підхід до цієї проблематики і, по-друге, дослідження проводились окремими напрямками (православ'я, католицизм,

протестантизм). У переважній більшості праць превалує описовість, не виокремлюються історичні етапи ставлення християнства до науки, не звертається увага на їх сутнісні особливості.

Отже, проблему трансформації ставлення християнства до науки, яка постала в українському релігієзнавстві, можна визначити як невідповідність між евристичним потенціалом релігієзнавчої спадщини різних періодів розвитку людства та її недостатньою репрезентованістю в актуальному релігієзнавчо-філософському знанні. І той широкий спектр досліджень даної проблеми вказує, що на сьогодні питання ставлення християнства до науки не втрачає своєї актуальності.

У *другому розділі* – “Філософсько-християнські витоки процесу становлення пізнання” – аналізуються християнські та філософські витоки становлення пізнавального процесу, його основні напрями і форми суспільного вияву, розглядається функціональність християнства як єдиної цілісної системи, яка виявляє себе в різних сферах духовного життя.

Зазначається, що ставлення людини до світу досяглося засобами різних ірраціональних форм людського мислення. На ранньому етапі розвитку християнства постала потреба осмислення гармонізації співіснування природного і соціального буття. Пізнання останнього забезпечувалося містицизмом і раціональністю, а регулятивну функцію між людьми виконувала мудрість.

У дослідженні підкреслюється, що в Новому Завіті продовжено старозавітну традицію пізнання, яке досягається через містичний стан та надприродне “освянення” й “одкровення”. Особливим засобом пізнання бачиться символ, який приховує істину й завдяки “інтуїтивному містичному баченню та вчуванню” дозволяє досягнути її нескінченності, багатозначності трансцендентного. Складовою останнього є віра. Отже, якщо за старозавітною традицією пізнання реалізується завдяки серцю, то за новозавітною – на перший план виступає концепт віри.

У дисертації зазначається, що богослови, які захищали свої світоглядні погляди на Вселенських Соборах, намагались на понятійному рівні співвіднести раціоналізм античної філософії та ірраціоналізм старосврейської релігії.

Робиться висновок, що із розвитком християнства в процесі пізнання поступово з’являлися елементи раціоналізму. Ранньохристиянське теологічне осмислення Всесвіту забезпечувалося містицизмом, у якому спорадично поєднувалися складові ірраціоналізму і раціоналізму. Згодом до релігійного пізнання долучилися уява, почуття, розум. Увесь процес відбувався відповідно до своєрідної ієрархії розпізнавання: нерухомі об’єкти пізнавалися почуттями, рухомі – уявою, а об’єднував їх розум (І. Дамаскін). Спосіб пізнання, запропонований Боецієм, можна визначити як раціональне осмислення містичного. Його становлення припадає на добу Середньовіччя.

Визначальну роль у цьому процесі відіграла філософія Арістотеля, що було історичною закономірністю, оскільки його внесок у духовну культуру був співзвучний тим тенденціям раціоналізму й натуралізму, які почали змінюватись в середньовічній Європі.

З кінця XIII ст. провідним у християнському пізнанні істини ставав містицизм. Релігійна віра була спрямована на безпосереднє внутрішнє єднання з Богом, що набуло вигляду ефектної набожності. Думка про доступність безпосереднього релігійного досвіду не тільки духовенству, але й мирянам призвела до того, що єпископів і священнослужителів уже не сприймали як обов’язкових посередників у духовному намаганні досягнути Бога. Другорядність слів і розуму при містичному осмисленні теології й тонкощів християнської доктрини призвела до подальшого роз’єднання віри й розуму. Містичні течії найбільше упроваджувалися набожними християнами Англії, Нідерландів, Німеччини.

У подальшому філософські ідеї Арістотеля продовжували впливати на розвиток західної наукової думки, яка підтримувала академічну діяльність університетів, де християнська доктрина викладалася на основі логічного методу. Філософія Арістотеля орієнтувала на вивчення природного світу, що додавало людині впевненості в силі людського розуму. Розпочинаються наукові дослідження Роджера Бекона. Спрямованість на безпосередній науковий досвід не підривала, а, навпаки, підтримувала монопольні права церкви на трактування стародавніх текстів, серед яких була не тільки Біблія, але й патристика, праці Арістотеля і його послідовників. Завдяки врахуванню результатів наукового спостереження було встановлено неправильність окремих із запропонованих давньогрецьким мислителем принципів, виявлено логічні помилки в доказах.

Такі процеси сприяли формуванню нового інтелектуального клімату, коли на перший план висувався механістичний погляд на природу, що підготував підґрунтя для радикальних змін у світогляді. У XIV ст. обґрунтовувалась теоретична можливість обертання Землі. Висувалися аргументи, які заперечували Арістотелеве твердження про оптичну відносність тіл, що падають. У цей час були закладені основи планетарної теорії Землі, закону інерції, поняття прискорення тощо (Орем, Бурідан). Розвинуто теорію першопоштовху й пристосовано її до небесних і земних явищ, завдяки чому відкривався прямий шлях до визнання механіки Галілея і першого закону Ньютона. Доводилось, що нерухомість Землі не підкріплюється ні розумом, ні Святим Письмом, а лише вірою (Орем). Ці аргументи надалі були використані Коперником і Галілеєм для обґрунтування геліоцентричної моделі світобудови.

У дисертації зазначається, що, використовуючи термінологічні системи й логічні методи Арістотеля, схоластична філософія все більше проймалася духом емпіризму, намагалася синтезувати його ідеї з догмами християнського одкровення, що, врешті-решт, призвело до заперечення й античного, і церковного авторитету.

Робиться висновок, що трансформаційні процеси середньовічного пізнання тісно пов'язані з розвитком філософської думки і самого християнства. Як результат, проти раціоналістичної традиції Арістотеля виступив християнський ірраціоналізм, що трансформувалася учення Платона та неоплатоніків, які стверджували, що світ є еманациєю трансцендентного, а природа пронизана світовою ідеєю.

У роботі показано, що в цьому процесі визначальними ставали християнська ідеологія, технічні винаходи і соціально-економічні зміни: осмислення і передача божественного була неможлива без технічних новацій, якими були і лінійні, і геометричні просторові зображення. Їх поява розвивала тяжіння до реалізму й емпіричної точності. А це свідчило, що природний світ можна вивчати й аналізувати відповідно до матеріальних і динамічних процесів, які прямо не залежали від трансцендентної реальності. Для осмислення релігійної істини від суб'єкта вимагалася виявлення власної активності, необхідної для пізнання природничо-наукових істин; вона зумовлювала нові відкриття в природознавстві. Геліоцентричну теорію Всесвіту католицька церква спочатку підтримувала, але згодом її критику розпочали реформатори-протестанти, оскільки вважали, що ця теорія суперечить канонам Святого Письма про нерухомість Землі.

Кеплер запропонував гіпотезу про наявність у Всесвіті зовнішнього джерела, яким є Сонце – своєрідна самокерована машина. Завдяки трьом законам руху Ньютон дав пояснення силам, що “керують Космосом”. А поява відкриттів Коперника та Галілея порушила питання про місце Бога в Космосі й джерело першопоштовху руху планет, сонячної системи, галактик.

До XVIII ст. на Заході утвердились ньютоніво-картезіанські космогонічні ідеї як основа нового світогляду. Вони давали відповіді на поставлені релігією і наукою запитання про сутність світобудови.

Коли релігія, відділившись від загальнодоступного емпіричного пізнання, стала розглядатися як окрема сфера людського буття, яка спиралась на віру, людський розум закріпився за раціоналізмом. Окремо доводиться тісний зв'язок трансформаційних тенденцій християнського мислення із генезою способів мислення Сходу й Заходу. У Східному світі провідним ставало ірраціональне споглядання, у той час як у Західному – переважала діяльнісна позиція.

У розділі робиться висновок, що накопичення конкретних позитивних знань про живу і неживу природу спочатку не порушувало релігійної картини світу. Коли ж дослідження природного середовища набуло системного характеру і поклато початок природознавству в сучасному його розумінні, накопичені факти склали таку систему знань, яка призвела до конфлікту науки з релігійним світоглядом.

У *третьому розділі* – “Зміна ставлення до науки в християнській традиції” – розглядаються трансформація ставлення християнства до наукових відкриттів минулого та їх оцінки сучасними християнськими конфесіями.

Ставлення православної церкви до наукових здобутків коливалось від різко негативного до позитивного. Основу останнього складало “визнання” окремих досягнень різних галузей знань. Нині православні богослови одностайні щодо християнських першовитоків наукового

пізнання. Одні з них стверджують, що догматично сформульовані вчення Г. Богослова, Г. Ниського, В. Великого, М. Сповідника, І. Дамаскіна відкрили шлях до позарозумового, ірраціонального пізнання світу. А це, у “свою чергу, призвело до утвердження першооснов наукового мислення”. Подальша теологічна розробка цієї проблеми святителями церкви стала основою розвитку науки в епоху Відродження і Нового часу, – зазначає М. Дронов. Висловлюються також думки, що новозавітна традиція відіграла провідну роль у становленні монотеїстичного світосприйняття, але при цьому не виробила учення про принципи пізнання світу й людини, не знайшла власних шляхів до вивчення природи. І тільки після XII ст. у Західному світі під впливом латинських перекладів Арістотеля розпочався “інтенсивний розвиток наукових інтересів” (В. Зеньковський).

Однак православні богослови у своїх твердженнях не спираються на соціально-історичні реалії того відтинку часу, у якому здійснювались наукові відкриття. Тому основою осмислення православ'ям конфлікту між наукою та релігією стають в епоху Нового часу різні метафізичні, а також софістичні обґрунтування, які побудовані, проте, на порушеннях законів логіки.

Сучасне ставлення католицьких теологів до наукових досягнень минулого формувалось з учень та настанов Ватикану й отців церкви. Це призвело до того, що на основі метафізичного переосмислення концепцій світобудови, закладених у минулому, представники католицької церкви і дотепер обстоюють догматичні засади свого вчення і захищають різними концептуальними та логічними побудовами теологічну доктрину взаємовідношень між наукою й релігією в попередні епохи.

У роботі наголошується, що нині теологи католицизму проявляють підвищену увагу до космогонічних учень, у тому числі до поглядів Галілея. Це спричинено сучасною загальною установкою церкви на зміцнення позицій у світі завдяки коадаптації своєї доктрини з науковою, а також грандіозністю самої фігури великого природодослідника, творчий проект якого є об'єктом постійного дослідження істориками науки й філософії. Розробка нових підходів до пояснення причин судового процесу над Галілеєм необхідна сучасним католицьким богословам як засіб для обґрунтування перехідного характеру протистоянь у взаємовідношеннях науки й релігії, для применшення їх світоглядних суперечностей.

Зазначається, що основні інтерпретаційні моделі теологів католицизму зосереджуються на виявленні “існування” випадкових, незначних історичних обставин, які призводили до конфліктів між релігією і наукою. На основі софізмів і паралогізмів богослови-католики здійснюють обґрунтування детермінантної ролі церкви в процесах наукового пошуку. Це необхідний момент для утвердження різноманітних форм захисту попередніх оцінок і прийнятих керівниками церкви в минулому рішень. Як вважають теологи, колишні непорозуміння стали можливими через “надмірну чуттєвість душі, схильність розуму до апіоризму, а також історичні помилки ідеологів церкви, які не змогли вчасно переорієнтуватись і знайти нову теологічну модель, перевести існуючий релігійний світогляд на нову теоретичну основу” (С. Які).

Деякі теологи сучасного протестантизму, осмислюючи історичні наукові відкриття й пояснюючи виникнення Всесвіту, обстоюють думку про відповідність новітніх наукових досягнень біблійним ученням. Їх погляди спрямовані на захист дій католицької церкви в справах Галілея, Дж. Бруно тощо і вирізняються такими непереконливими аргументами, як “надмірна квапливість експертів, які робили висновки з даного питання”: своє завдання теологи вважали за “порожню формальність”, яка не потребувала глибокого наукового аналізу. Окремі теологи вказують як на причину на тогочасну “велику всезагальну смуту, коли людьми правили інтриги, особисті та суспільні інтереси”, коли “більша частина освіченого духовенства стояла на боці Галілея, а його суперниками були насамперед люди світські”, які й доклали зусиль, щоб “перевести боротьбу на богословську основу”. Як наслідок, у цій справі “церковні ієрархи постраждали не менше від самого Галілея” (Ч. Хаммель).

Ставлення протестантів до дарвінізму змінювалось відповідно до форм і методів переосмислення даного учення. З часом, зрозумівши неможливість подальшого протиставлення учення Біблії й теорії Дарвіна, теологи проголосили себе прихильниками еволюційної ідеї й усі зусилля

спрямували на обґрунтування тези про відсутність суперечностей між двома ученнями. Цьому сприяв розвиток філософських теорій К. Берга, Є. Гартмана та ін.

Отже, на ранньому етапі протестантські богослови активно заперечували як космогонічні, так і еволюційні відкриття, оскільки вони не узгоджувались із біблійними істинами. З ХІХ ст. протестанти шляхом метафізичного обґрунтування ролі Творця стали пояснювати виникнення й рух Всесвіту, відкриваючи широкі можливості для теологічних спекуляцій довкола наукових відкриттів як у минулому, так і в теперішньому. Сучасні теологи, використовуючи різні елементи софістики та метафізики, захищають дії католицьких богословів стосовно космологічних учень Коперника, Галілея, Ньютона. Окремі з них обстоюють ідею біблійних витоків наукових відкриттів Ньютона, Галілея, Коперника, Дарвіна. У цілому ж представники сучасного протестантизму намагаються модернізувати свої учення.

У *четвертому розділі* – “Гносеологічний аспект взаємовідношень між релігією і наукою (конфесійний зріз)” – показано, що багатоманіття підходів та оцінок християнством сучасних наукових досягнень спричинено існуванням різних конфесійних поглядів на пізнання; розкриваються сутність та умови формування релігійної свідомості: у гносеологічному аспекті (на відміну від інших форм суспільної свідомості) вона є відображенням надприродного світу, її специфіка полягає в намаганні пояснити явища природи й надприродні сили.

У дослідженні зазначено, що в православ’ї створюються різні метафізичні системи ірраціонального обґрунтування існування надприродних сил. Їх метою оголошується пізнання Бога, для чого зовсім не обов’язковими бачаться наукові знання. Характерною особливістю богословського пізнання є стихійність і відсутність системності, що обумовлює приниження ролі людського розуму, а релігійне пізнання намагання в специфічній формі відобразити мінливість буття. Зі зміною останнього змінюється багато сторін релігійного вчення: від конкретно-образного, наочного до більш узагальнено-абстрактного.

Водночас у пізнанні помітним є зростання значущості віри для онтологічного й історичного доведення. При цьому у свідомість людини закладається ідея, що пізнавальна діяльність, перш за все, має бути зорієнтована на осягнення Бога, а сам процес має свої межі, інтегрування яких обмежене християнськими догматами.

Порівняльний аналіз наукового та релігійного пізнання свідчить, що їх мета, способи та критерії знань за своєю суттю протилежні. Спільним у науковому і релігійному пізнанні є те, що кожне із них розпочинається з накопичення інформації. Суперечливість в осмисленні останньої та пов’язані із цим сумніви легко долаються численною різноманітністю засобів релігійного навіювання. Відтак, важливе значення в цьому процесі належить світоглядним особливостям самого суб’єкта.

У дисертації зазначається, що в процесі опанування віровченням у людини може створюватися видимість реального дотикання до Бога. Релігійна свідомість завдяки психологічному сприйняттю ближча до емпіричного мислення. А богословсько-теологічний рівень, що включає наявність абстракцій і оперування ними, за формальними ознаками можна віднести до теоретичного мислення. Однією з його функцій є спроба логічними доказами захистити ірраціональне за своєю суттю релігійне вчення. З цією метою добираються відповідні факти, покликані довести обмеженість розуму та засобів логічного пізнання, його неспроможність пізнати світ не тільки надприродний, але й реальний.

Християнський ірраціоналізм найбільш виразно виявляється в ученні про одкровення, під яким богослови розуміють відкриття невідомого майбутнього, оголошення таємничого, роз’яснення незбагненого для природи людського розуму. Оголошуючи оточуючий світ ірраціональним, принципово не доступним логічному пізнанню, теологи в цілому намагаються вивести всю релігію із раціоналістичного аналізу. Представники сучасної православної церкви, захищаючи ірраціоналізм, ідуть шляхом оновлення теологічних аргументів та пошуку різних методів і форм для узгодження дій, поглядів релігії та науки. Загальною логічною схемою таких побудов є передусім вирізнення реально існуючих непізнаних явищ, що є свідченням “обмеженості людського розуму”. Ці явища містифікуються та проголошуються діяннями надприродного.

Теологічне обґрунтування відношення “раціональне – ірраціональне” розкривається через “розумове” пізнання ірраціонального, “надрозумового”, у світлі якого тільки й можливо зрозуміти

розум та свідомість людини загалом. Реальність ірраціонального теологі обґрунтовують, виходячи з положення, що на рівні буденної релігійної свідомості складні процеси психічної діяльності, природа, мислення, процес формування переконань, моральних, естетичних почуттів не осмислюються віруючими в їх науковому вигляді. А тому кожне складне явище, що виходить за рамки обмежених знань віруючих і не вкладається в систему їх наочно-конкретних уявлень і найпростіших логічних схем, оголошується таким, що перевершує людський розум.

У процесі гносеологічного осмислення істин наука і релігія мають точки зіткнення – здатність до абстрагування, оперування поняттями, наявність уяви, активність свідомості та її емоційне забарвлення.

Водночас між означеними формами суспільної свідомості існують і суттєві відмінності. Релігійне пізнання базується не на аналізі та розумінні об'єктивно існуючих суперечностей людського мислення, де абстрагування пов'язане із процесом конкретизації, аналіз із синтезом, де теорія в цілому виходить із практики та перевіряється практикою, а на ігноруванні (не завжди свідомому) об'єктивної діалектики пізнавального процесу.

У релігійному пізнанні відбувається абсолютизація поняття відносно відображуваного ним об'єкта, внаслідок чого саме поняття перетворюється на самостійну сутність, якій характерні ідеальні, духовні властивості.

Концепція пізнання у православній традиції охоплює такі елементи: об'єкт і суб'єкт пізнання, мета пізнання, можливість і джерела пізнання, шляхи й форми пізнання, критерій істинності отриманих знань. Містичне пізнання дає змогу людині простежити процес творення всього сущого. Воно є визначальною тенденцією православних богословів. Для її досягнення необхідно обов'язково “творити розумну ...молитву”, що відкриває шлях до “богословської творчості” (С. Булгаков).

Містичне пізнання богослови розуміють як засіб найбільш повного досягнення істини й водночас як необхідну умову гармонійного розвитку особи, її цілісності, умову її свободи у виборі мети своєї діяльності. А “найвищим, цілісним пізнанням” є віра. Саме вона “при сприянні Бога” пробуджує “нове життя”.

Питанню віри та її співвідношення із розумом (знанням) надавалося важливе значення в російській релігійній філософії, одне із найважливіших понять якої – “цілісне знання”. Цілісна істина розкривається тільки цілісній особистості. Зібравши всі свої духовні сили – чуттєвий досвід, раціональне мислення, естетичний і моральний досвід, а також, що дуже важливо, релігійне споглядання, – людина починає розуміти істинне буття світу й досягає надприродні істини про Бога. Характеризуючи загальні ознаки цілісного знання, В. Соловйов уважав, що воно є таким, яке має своїм предметом істинно-суще, матеріалом – дані людського досвіду у всіх його видах (і не тільки у вигляді наукового дослідження), основною формою пізнавальної діяльності – розумове споглядання – інтуїцію, залучену до системи шляхом логічного мислення, і, нарешті, дійовим джерелом (творящою причиною) – вплив вищих ідеальних істот на людський дух (В. Соловйов).

Тому суто раціональне пізнання, на думку теологів, без релігійно-містичного досягнення світу не має істинних та гуманістичних критеріїв, які надають йому цілісності та спрямованості в процесі удосконалення світу й людини. Наукове пізнання православні теологи характеризують як відносне, а тому у своїй основі воно не усталене. Такий підхід применшує роль науки, обмежує її функції сферою перехідного, більш низького, ніж сфера одкровення, у яку наука принципово не може проникнути. Повнота “живого досвіду” дана тільки в містичному сприйнятті (М. Бердяєв). У зв'язку з обмеженням сфери пізнавальної діяльності науковців богослови дійшли висновку, що без віри за допомогою тільки науки та техніки людина може вирішити лише окремі проблеми свого існування. Отже, обмеження людських можливостей у теоретико-пізнавальній сфері призводить до встановлення меж у чуттєво-матеріальній, практичній діяльності людства. Визнання тільки деяких наукових істин на тлі постійного зростання ролі досягнень науки й усе більшої доказовості, обґрунтованості природничо-наукових та космогонічних відкриттів змушує богословів спрямовувати свої зусилля на трактування проблем, позначених значним світоглядним навантаженням. При цьому концентрується увага на релігійному тлумаченні таких фундаментальних фізичних відкриттів, як теорія відносності, явище електромагнетизму, квантова теорія, гравітація.

Таким чином, сучасні теологи концептуально змінили своє ставлення до оцінок істинності наукових знань. Причиною цього є коадаптація науки та релігії. В її основі знаходиться теорія подвійної істини. Від неї богослови відмовитися не можуть, бо поряд із реальним світом (і знанням про нього) вони визнають існування “іншого світу” і богословського знання про нього.

У роботі показано, що формування теорії пізнання в католицизмі відбувалося впродовж тривалого історичного часу. У його надрах розроблено чимало підходів до вивчення можливостей людського пізнання. Католицизм, поряд із томістською філософською школою, допускає існування декількох інших, близьких за духом учень.

Проблема поєднання віри і знання, богослов'я і науки важлива в сучасному католицизмі: головне завдання вбачається в раціональному розкритті й виправданні істин теології. При цьому остання повинна орієнтуватись на власні критерії раціональності і спрямовуватись у кінцевому рахунку “істиною віри”. Цілісність людського знання постає в гносеології такою, якій притаманна ієрархічна будова, скерована “світлом віри”. Однієї з особливостей католицької теології нині є применшення ролі та значення наукової теорії пізнання як шляху до традиційного метафізичного обґрунтування існування Творця. Учення про пізнання в сучасному католицизмі є історично довготривалим процесом становлення “механізму”, яким намагаються забезпечити поворот від наукової теорії пізнання до метафізичного обґрунтування теології. Використовується щонайменша можливість, аби завдяки фідеїстському тлумаченню отримати будь-яку нову аргументацію для захисту релігійних учень. Стверджується, що наука дає лише загальні знання про явища і факти, але не може розкрити першопричину, пояснити первісні джерела буття, наповнити змістом й осяяти метою життя людини; на це спроможна лише релігія. При цьому заперечується світоглядне значення наукових знань, а вирішальна роль у розумінні світу відводиться релігійній вірі. Варто зазначити, що розуміння поняття “віри” залежить від осмислення сучасними теологами нераціонального й ірраціонального. Під вірою теологи розуміють власне нераціональне знання, не доступне повною мірою раціональному пізнанню. Таке знання сформоване на неусвідомленій внутрішній згоді; воно виявляється у вільному акті вибору. Сучасні теоретики католицизму, хоч і стверджують правомірність існування “наукової віри”, відмежовуються від неї як “імовірної”, хоча, на їх думку, саме вона (яку ще називають переконанням) справді і має об'єктивний предмет “віри”. Окрім “наукової віри”, теологи виділяють “філософську”, наголошуючи, з одного боку, на її значенні, а з іншого – вказуючи на обмеженість можливостей, оскільки їй належить роль проміжної ланки, “буфера” між “науковою вірою” і “теологічною вірою” (Г. Клокер).

“Віра в надприродне” в томізмі і неотомізмі побудована на ілюзорному уявленні про оточуючий світ, у пізнанні якого католицькі теологи шукають різні шляхи до обґрунтування провідної ролі нераціонального. Специфічним у неотомізмі є продовження відомої суперечки про співвідношення віри і розуму та ієрархічність філософського і богословського знання, до якого неотомісти підійшли (у цілому зберігаючи вірність традиції) з оновленим понятійним апаратом, поглибленими і модернізованими положеннями своїх попередників.

Феномену віри відводиться центральне місце в неотомізмі, який дотримується модернізованого формулювання концепцій “подвійної істини”, “законної автономії земних цінностей” (В. Бруггер). Осмислення співвідношення науки і теології, космології і релігії охоплює широке коло питань не тільки стосовно конфронтації цих полярних сфер людської діяльності в історії їх розвитку, але й еволюції поглядів на місце та роль кожної з них у суспільній свідомості. Нині в католицизмі існує дві межові позиції стосовно значення раціонального і нераціонального знання. Одна з них визнає цінність тільки раціонального знання, ставлення до якого історично еволюціонує від анафемі раціоналізму до тези “церква – друг науки” (Пій II) – тези, що розкривала необхідність позитивної оцінки науково-технічного прогресу й адаптації до його наслідків.

Інша позиція визнає пріоритет виключно нераціонального знання, применшує значення раціонального або ж розуміє його як щось другорядне, побічне. У межовому вияві ця позиція дістала назву ірраціоналізму. Вихідні основи сучасного томізму не дають йому можливості зайняти з даного питання якусь із цих межових позицій.

Католицькі теологи поділяють групи об'єктів пізнання та сфери знання умовно на три різновиди, хоч реально їх є дві: доступні для розуму й не доступні. Третя, хоч і належить до доступного для

розуму пізнання, виконує роль “єднальної ланки” між двома основними різновидами. Це уможлиблює існування “середньої” позиції. При цьому поділ знань у них спроектовано на онтологічну основу пізнання, а вихідні онтологічні посилки підігнані під факти, які були відомі ще задовго до самого процесу “виявлення” очевидного.

Особливого значення в процесі раціонального обґрунтування католицькі богослови надають теології. Остання, з позиції католицької релігійної філософії, є вершиною раціонального знання, доступного людині. Тим самим теології надається статус науки, вона є “рівноправною” з іншими галузями знань (В. Бруггер). Неотомістська “наукова” теологія й “наукова” релігійна філософія – це та основа, завдяки якій сучасні богослови намагаються опанувати всю сферу раціонального знання й забезпечити його “гармонійне” поєднання з релігійним нераціональним, яке охоплює знання про світовий порядок на різних його рівнях, здобуте способами, не доступними безпосередньо для перевірки з позиції розуму. У розмовно-побутовому слововживанні таку сукупність відомостей часто ототожнюють із “вірою”. Завдяки нераціональному знанню “релігійного типу” сучасні теологи намагаються підготувати в сфері знання “об’єктивну” основу для обґрунтування віри в надприродне (Г. Клокер). Використовуючи складність історичного розвитку людської думки, різноманіття понятійних визначень, що трапляється в ній, теологи намагаються обґрунтувати таку єдність раціонального і нераціонального, у якій би переважало останнє, що має стати “об’єктивною” основою для релігійної віри.

Отже, сучасні католицькі теологи шукають різні шляхи для обґрунтування домінантної ролі істин одкровення в пізнанні навколишнього світу. “Теологія одкровення” не є наукою у повному розумінні цього слова, хоча вона спирається на певні наукові принципи і може дати цікаві історичні факти про життя і погляди різних народів. Не є наукою й “природна теологія”, оскільки “очевидність фактів” є достатньою підставою для твердження про існування “Всевишнього”. Інтерпретація науки як змістовної категорії спрямована на те, аби обґрунтувати її кореляцію із трансцендентним, що, зрештою, призводить до представлення науки як явища, яке виникає й існує в межах релігійної свідомості (К. Фабро).

Протистояння між релігією та наукою в різні історичні часи, на думку теологів, є формою оновлення релігії. Науці відводиться роль історично перехідного і суб’єктивного за своєю природою стимулу до релігійного оновлення. Застарілі наукові відкриття, виконавши свої функції, безслідно зникають з арени духовного життя, а релігійні істини, оновлюючись, існують вічно, набуваючи значення загальнолюдських цінностей. Єдина позитивна функція науки зводиться католицькими теологами до того, що її досягнення підтверджують універсальність релігійних цінностей. За такого розуміння чимало богословів-модерністів убачають у науці чинник, що сприяє вдосконаленню релігії.

Осмилення надприродного, за розумінням католицьких теологів, є стрижнем людського існування та пізнання. У цьому контексті наука уявляється феноменом, підпорядкованим релігії, і розглядається у співвідношенні із трансцендентним началом. А тому католицькі теологи пропонують використовувати науку із подвійною метою: постійно зростаючі наукові знання покликані не тільки сприяти осягненню закономірностей світу, але мають бути спрямовані на пізнання універсальної істини надприродного. Наука включається в систему релігійних цінностей, а її досягнення обмежуються видимим, чуттєвим, конкретним, тоді як Бог – вища духовна субстанція – лежить поза межами осягнення наукою, оскільки вона нічого не може сказати про сферу трансцендентного.

Теоретики протестантизму включають у структуру пізнання такі елементи, як моделі, аналогії, уяву тощо. В їх розумінні в акті творчої уяви відсутні чіткі правила й обмеження. Нові поняття або їх співвідношення та зіставлення найчастіше формулюються за аналогією до інших понять, які піддаються експлікації. Часто така аналогія в подальшому переходить у концептуальну модель відображуваного об’єкта, який не можна спостерігати безпосередньо. Модель призводить до вироблення узагальненої теорії.

У сучасному протестантизмі вважається, що структури релігійного та наукового дослідження частково подібні, хоча вони і відрізняються за декількома важливими моментами. Вихідними даними для пізнання в протестантизмі є досвід, перекази й обряди окремих релігійних громад.

Концепції, вірування та доктрини розробляються, переосмислюються, інтерпретуючи означені релігійні явища, і поширюються на пізнання природи. Сучасні теологи протестантизму у своїх гносеологічних концепціях шукають різноманітні шляхи доведення коадаптивних тенденцій у процесі пізнання. Одним із напрямків теологічної аргументації є звернення до окремих аспектів наукового досягнення і намагання їх ототожнити із релігійною теорією пізнання. Фактично, теологи, які так чи інакше розглядають проблему взаємозв'язків науки та релігії, зупиняються на аналізі окремих елементів релігійної гносеології (Дж. Х. Брук).

Отже, неможливість розрізнити суб'єктивне й об'єктивне, нерозмежованість образу і предмета, здатність уяви створювати образи предметів і ситуацій, яких не існує в дійсності, відносність будь-якого знання, відірваність раціонального рівня пізнання від чуттєвого, сутності від явища, загального від окремого й одиничного тощо служать гносеологічними передумовами тлумачення сучасних досягнень науки.

Дисертант робить висновок, що наука та релігія як світоглядні орієнтири протилежні за змістом і виступають компонентами різних форм суспільної свідомості. Наука спрямована на адекватне пізнання дійсності, розкриття об'єктивних законів розвитку світу, а відтак, вона не може бути включена в систему релігійних категорій, оскільки розглядає дійсність із позиції протилежного їй світогляду.

У *п'ятому розділі* – “Коадаптивні тенденції у процесі ставлення християнства до науки на сучасному етапі” – розкриваються загальні тенденції пристосовування у взаємовідношеннях християнства і науки, виокремлюються їх конфесійні особливості.

Основи розвитку коадаптивних тенденцій закладені в діяльності, спрямованій на досягнення істини: вони підживлюються досвідами науки і містики. Наука і релігія повинні підпорядковуватися “світу релігійної віри” не для спростування теологічних істин, а для “просвітлення” цих істин у повноті знання і життя (М. Бердяєв). У православ'ї з певною умовністю приймаються коадаптивні концепції, викристалізовані в католицизмі та протестантизмі. Зазначається, що сучасні богослови не заперечують посилення ролі науки, але вказують на необхідність повернути її в “реальні емпіричні межі, а у світоглядній сфері повернутися до християнських витоків”. Констатується, що сучасні природничі науки “не суперечать релігії” і “не можуть довести відсутність Бога”. Водночас перевагою релігії є те, що, на відміну від науки, вона дає відповіді на запитання “чому і для чого виник світ?” Нині окремі православні теологи намагаються адаптувати космогонічні й еволюційні вчення до богословських доктрин, а, по можливості, різними метафізичними аргументами применшити їх роль.

Модернізуючи православ'я, значна кількість його сучасних теоретиків вимушена визнати, що Біблія не може бути підручником із різних предметів, у тому числі й з астрономії. Для вирішення окремих космогонічних і космологічних проблем вони використовують алегоричне трактування низки біблійних міфів, трансформуючи досягнення науки відповідно до релігійних постулатів і залишаючись на ортодоксальних позиціях, сформульованих вищими ієрархами церкви.

Отже, для коадаптації релігійних і наукових пояснень виникнення світу, життя та людини використовуються різні метафізичні аргументи. Водночас стверджується, що наукові відкриття малозначущі через те, що “не спроможні пояснити” процеси, які мали місце в розвитку Всесвіту.

Основою ірраціонального пізнання світу в православній ідеології є християнський світогляд. Існування Всесвіту “викликане законом причинності”, а емпірична наука не містить раціональних пояснень, оскільки в окремих випадках вона “перестає підтверджуватись”. Християнське світорозуміння, на їх думку, має стати методологією для сучасних наукових досліджень, а теологічна віра і серце – головними категоріями православного пізнання істини. Поширеним елементом теологічної аргументації першооснови світу є його “гармонійність”. Розвиток матеріального світу пов'язується не з еволюцією, а з “рушійними силами”, що перебувають за межами матеріального.

Теоретики католицизму доводять необхідність гармонії розуму і віри, вважаючи плідним верховенство теології і метафізики над конкретними галузями теоретичного розуму, обстоюють ідею відродження природної філософії (Г. Морріс). Ними створюються феноменологічні теорії, які синтезували б дані наукового і релігійного досвіду для розкриття змісту еволюції Всесвіту, яка

привела до появи людини. Цей процес підпорядкований своєму регулятору й своїй кінцевій меті – “точці Омега”, втіленням якої є Христос. Ідея єднання раціонального та ірраціонального бачиться панацеєю від усіх проблем людства. Важливою умовою реалізації цієї ідеї може стати духовний фактор – зрозуміла і свідомо віра стає найвищою цінністю еволюції (Тейяр де Шарден).

Сьогодні світоглядні дискусії є академічнішими. Католицькі теологи, як і раніше, намагаються інтерпретувати сучасні наукові відкриття з позицій божественного творення Всесвіту. Для цього використовується наукова космологія (як в емпіричному, так і в теоретичному аспектах), яка надає теологам можливість братися за ті принципові питання, вирішення яких було залишено для подальших етапів пізнання. Саме такі, науково не вирішені, питання ставали основою для теологічних обґрунтувань ідеї креаціонізму (С. Які), ця проблема є центральною в сучасних католицьких ученнях і такою, що ввібрала основні світоглядні колізії останніх двох тисячоліть. Сучасні зміни в інтелектуальному кліматі науки призвели до того, що космологія вийшла зі стану тривалої ідейної ізоляції. Нині саме теорія еволюціонуючого Всесвіту стає центром кристалізації нової наукової картини світу.

Показано, що особливістю нашого часу, за теологічною аргументацією, є використання різних паралогізмів дотомістської духовної традиції. Нині утверджується думка, що космологічні “істини” християнської теології взагалі не доступні науковій конкретизації, не кажучи вже про їх “експериментальну перевірку”.

У роботі показано, що сучасні протестантські теологи в різний спосіб намагаються довести провідну роль Біблії й християнської релігії в цілому щодо розвитку науки. У залежності від того, як вони аналізують наукові відкриття, умовно їх можна поділити на модерністів та фундаменталістів. Прихильники модернізму намагаються знайти компроміс з еволюційним ученням, натомість фундаменталісти вимагають заборони його поширення. Загалом же, переважають коадаптивні тенденції, які можна спостерігати в процесі переходу від відкидання еволюційного вчення протестантськими теоретиками до подальшого пристосування до його здобутків.

Нині протестантські теологи, узгоджуючи релігійну картину світу з науковими відкриттями в астрономії, астрофізиці та інших науках, готові припустити, що Бог безпосередньо творить лише первинну матерію, процес же формування конкретних об’єктів відбувається без участі Бога і є наслідком перетворень матерії за встановленими ним законами. Однак у вирішальних моментах світової історії (виникнення життя, людини та її свідомості) теологи вважають за необхідне визнати безпосередню участь Бога.

Протестанти прагнуть поєднати досягнення науки й релігії. Протиставлення віри і знання, підкреслюють вони, – це вигадка тих, хто бореться проти віри й церкви (К. Барт). Своє покликання вони вбачають у тому, аби в усіх моментах дійсного або уявного розходження між наукою і релігією показати, що правда останньої залишається непохитною. Християнські богослови при цьому нагадують, що знання знаходиться в постійному розвитку. На відміну від релігії, наукові теорії й гіпотези змінюють одна одну. Те, що здавалося в науці незаперечним учора, безслідно зникає сьогодні. Галузям усіх знань, зауважують протестанти-теологи, повинна бути надана повна свобода у вибудовуванні будь-яких гіпотез при з’ясуванні природи тих чи інших явищ, бо всі ці гіпотези можуть бути замінені іншими, як це не раз уже підтверджувалось. На відміну від наукових, основні положення християнського віровчення залишаються незмінними. Християнське вчення про світ і людину повинно спиратися на одвічні істини одкровення і бути предметом віри. При цьому християнська віра аж ніяк не усуває вивчення природи, але вона допускає можливий вплив надприродного у світі в межах закону причинності. Теоретики протестантизму до певної міри визнають право розуму, відкидаючи його абсолютну автономію, заперечуючи, що він стоїть вище за віру, і вказуючи на обмеженість можливостей розуму. Відтак, духовність християнина має бути зорієнтована на поєднання віри й знання, а не на протиставлення їх одна одній. І це стосується не лише світу невидимого, але й видимого, який відкривається нам у досвіді.

У дисертації зазначено, що у цілому теологи орієнтуються у своїх проектах навіть на щось більше, ніж просто на інформаційну “коадаптацію” із сучасною наукою. Використовуючи у своїх інтересах такі особливості її розвитку, як тенденцію (що все більше посилюється) до інтеграції різних наукових дисциплін, взаємопроникнення пізнавальних засобів і методів, дехто із теологів вважає

цілком можливим створення нових форм організації союзу науки й релігії на зразок “міждисциплінарної співпраці”. В її межах теологи-професіонали та науковці різних спеціальностей (не тільки фахівці в галузі людинознавства, але й фізики, хіміки, космологи) спільно трудилися б, розробляючи “адекватну нашому століттю” нову “науково-релігійну картину” Всесвіту. При цьому стверджується, що в створенні такої картини принципово зацікавлена не тільки сучасна теологія, але й наука. Щодо теології, то причини такої зацікавленості зрозумілі: в альянсі з наукою деякі сучасні богослови бачать один із можливих шляхів подолання релігією світоглядної кризи. Що ж до науки, то тут досить вміло використовуються поширені останніми роками на Заході антисциєнтистські настрої. Некритична фетишизація науки, віра в її всемогутність, абсолютизація її методів, приписування науці по суті прогнозуючого антиавторитарного мислення – усі ці компоненти сциєнтистських настроїв, що мали міцну опору в широких верствах технократично орієнтованої інтелігенції Заходу, похитнулися наслідками двох світових війн, вибухами атомних бомб, Чорнобильською трагедією. Сциєнтистські настрої все помітніше стали згасати в міру наростання кризових явищ, пов’язаних із забрудненням навколишнього середовища, загостренням проблеми сировинних і енергетичних ресурсів та цілої низки інших глобальних питань сучасності. Отримали широке розповсюдження погляди на науку як на силу, не здатну вирішити суттєві проблеми її буття. За цієї ситуації криза віри в науку, її союз із релігією “могли б сприяти тому, аби наука нарешті знайшла й мудрість, і справжні людські цінності, збережені і примножені релігією”. З метою надання більшої переконливості, подібна аргументація доповнюється посиленнями на сучасну філософію і соціологію науки, особливо її частину, наближену до функціоналістичного напрямку, у межах якого відмінності науки та релігії набувають вигляду спеціалізованих підсистем людської культури, які принципово не мають якихось істотних відмінностей. У той самий час активно експлуатуються і деякі інші особливості розвитку сучасного наукового пізнання, пов’язані з тенденцією до тіснішої інтеграції наук про природу та людинознавства, що ґрунтуються на світоглядних позиціях глобального еволюціонізму. І тут досить показовим є приклад того, як теологія, спираючись на науку та використовуючи при цьому у своїх інтересах не тільки її досягнення, але й пізнавальні труднощі, намагається повернути собі території, що належали їй свого часу, але потім віддані (зовсім не мирним шляхом) природознавству.

У дисертації розкриваються підсумки минулого й “перспективи інтеграції” науки й релігії. Можливість останньої, насамперед, спричинена окремими світоглядними проблемами космології та гносеології, які виникають у сучасних теологічних обґрунтуваннях – неспроможність конституювати цілісну картину світу.

Показано, що існування нинішніх проблем і парадоксів космогенезу призводить до розробки різноманітних фізичних та філософських систем і моделей наукового пошуку; цей процес має тривалий характер. Його невирішеність протягом певного періоду спричиняє появу найрізноманітніших релігійних тлумачень космогенезу. Поза увагою теологів не залишаються й еволюційні проблеми. При цьому, як правило, не враховується існування їх різних форм у природознавстві та космогенезі. Якщо визначальним моментом для науки є дух інновації, пошук нового знання, то для релігії знання уже дане в богооткровенних істинах, а тому для встановлення істинності будь-якого знання теологи пропонують його зіставляти із положеннями віровчень. Отже, у період глобалізаційних процесів спроби синтезу релігії й науки є руйнівними для християнства, оскільки, незважаючи на відносний модернізм, воно є досить традиційним. Дух інновацій більше імпонує сучасній людині, ніж традиційність релігії; з іншого боку, ортодоксальність релігії може стати дійсною опорою в період зневіри, викликаній бурхливими соціальними процесами, прагненнями до постійного оновлення. А тому, коли західні й окремі представники східного християнства намагаються інтегруватися з наукою, це відкриває дорогу до інновації, змінюваності в межах самого християнства. Воно уже не може бути основою сподівань людини віднайти стійке й абсолютне, не може стати підґрунтям до подолання світоглядної кризи. Християнство не можливе без ідеї церкви, яка є оберегом колективного “ортодоксального” досвіду і гносеологічним критерієм теологічного пізнання. Лише церква, на думку теологів, може адекватно розкривати таємниці світобудови, оскільки вони не підвладні людському розуму. Будь-яке

самостійне тлумачення християнського догмату може призвести до його єретичного, викривленого розуміння. Наука, на відміну від християнства, заперечує догматизм влади будь-якого авторитету, оскільки найважливішими критеріями науковості є доказовість і певні можливості перевірки. Синтез із наукою для християнства може обернутися появою численних вір, засновники яких не тільки відмовлятимуться від основоположних догматів християнства, але й досить вільно тлумачитимуть їх зміст, творитимуть власні віроповчальні праці, авторитет яких ставитиметься вище за авторитет Біблії. Водночас відмова навіть від одного догмату християнства руйнує його цілісність. Найважливіша особливість традиційного християнства полягає в тому, що воно засноване на вірі, а не на силі раціонального доказу, що, з одного боку, відрізняє релігію від науки, універсальним критерієм якої є раціональність, а з іншого – створює певні особливості світосприйняття, характерні саме для християнства і які визначають відповідне розуміння ним сутності світу і свого місця в ньому. Сутність християнської віри полягає в тому, що вона передбачає такий стан душі, при якому відбувається спілкування людини з Богом. Набутий містичний досвід контактування людини з Богом є глибоко особистісним і не може бути переданим іншій особі.

У сучасному релігієзнавстві побутує думка, що утвердження теологами ідей про можливість коадаптації віри із розумом не сумісне із християнськими вченнями, оскільки для них є згубним втручання рацію у сферу віри. Про це свідчить історія західної культури. Розвиток науки створює передумови для процесу секуляризації, оскільки це є інший, ніж у християнстві, спосіб осмислення світу. Якщо в релігії ним була віра, то в науці людина покладається тільки на власний розум. А розум, проникаючи у віру, поступово руйнує її. Це пов'язано із тим, що в умовах техногенної цивілізації та глобалізації християнство уже не може віднайти опори ні в традиції, ні в авторитеті. А тому воно починає шукати підтримки в розумі, який насправді є його ворогом. Галуззю віри є не те, що не пізнане, а те, що не може бути пізнаним. Про це свідчить поділ християнських догматів на ті, які можуть бути обґрунтовані за допомогою розуму, наприклад, безсмертя душі або існування Бога, і такі, які розуму абсолютно не доступні.

Сучасне християнство створює різноманітні уявлення про основи світобуття, що і призводить до зростання кризи. Його пантеїстичний варіант поглиблює моральний релятивізм, а також не дає людині відчуття захищеності й гарантій справедливості, яке давало її традиційне християнство. Водночас в останні роки спостерігаються і протилежні тенденції у розвитку християнства, зокрема, звуження релігійного поля в умовах розвитку науки є новим симптомом, оскільки розвинена наука формує в людях саєнтистську свідомість, у яку дуже легко вкладаються старі формули. Релігію починають розуміти утилітарно, як феномен, що допомагає в організації суспільного життя, у наведенні порядку. Її підміняють правилами і нормами моральної поведінки.

Вищезазначене свідчить, що проникнення розуму в релігію згубно діє на християнство і призводить до його зближення з наукою. Як наслідок, виникають найрізноманітніші трактування християнських доктрин. Особливо це є характерним для представників значної частини західного християнства, яке поширюється й на теренах України. З іншого боку, інтеграція науки і релігії спричиняє урізноманітнення світоглядів, зокрема і в тому питанні, що різні картини світу можуть не тільки мирно співіснувати одна з одною, але й можуть узгоджуватись у світогляді однієї людини. Отже, результатом спроби інтегрування науки і релігії стає одночасне суміщення різних космологічних доктрин. Особливо актуальним цей процес стає в період постнекласичної науки й сучасної глобалізації. У світогляді людини формується багатоманіття поглядів, які призводять до того, що вона вірить у що завгодно або ж не вірить ні у ніщо. А тому намагання інтегрувати науку й релігію викликає підрив віри як у науку, так і в релігію. Наслідки такого синтезу у своїй основі мають негативний характер і для науки, оскільки остання перетворюється на псевдонауку або ж паранауку. Подібний розвиток цього процесу викликає появу найрізноманітніших вірувань у чудо, запозичення наукової термінології для підтвердження незвичних псевдо- і параконцепцій тощо. Останнє виказує прояви імітації окремих ознак науковості, претензії на її гносеологічний статус, але водночас повністю відкидає дійсні критерії науковості. Дослідження різних форм коадаптації науки і християнства, яке характерне у значній мірі для сучасних протестантських теологів і представників псевдохристиянських вірувань, показує, що інтеграція науки і християнства не

тільки не сприяє подоланню світоглядної кризи християнства, але й поглиблює її, оскільки прискорює перетворення християнства в псевдохристиянство, а також призводить до появи нових псевдорелігійних і псевдонаукових культур.

Адаптуючись до глобалізаційних процесів соціуму, християнські богослови для поширення своїх віровчень використовують досягнення науки, у тому числі новітні інформаційні та телекомунікаційні технології. Зокрема інтернет може стати простором для проектування і формування зв'язків між наукою і релігією, освітою і різними сферами практики, може бути засобом формування релігійних цінностей, а також засобом утворення спільнот, що їх культивуватимуть. У соціальному просторі може бути започаткований інтернет-діалог між релігією і наукою.

Сучасне ставлення християнства до науки сформоване довготривалим розвитком європейської культури протягом усієї своєї історії, яка багато в чому визначала характер трансформаційних взаємовідношень між ними.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше проведено аналіз процесу трансформації ставлення християнства до науки, у якому розкриваються не лише різноманітні зміни в підходах богословів до наукових досягнень, але й відображаються, з одного боку, консерватизм релігійнознавчих віровчень і догматів, з іншого – сприйнятливість до нових тенденцій у розвитку сучасного християнства. Розбіжність між знанням і релігійною вірою може виявлятися в одній із трьох основних позицій: абсолютизація знання і повна елімінація віри; гіпертрофія останньої і занепад, втрата сили знання; спроба суміщення обох полюсів.

1. На різних етапах розвитку християнство змінювало своє ставлення до науки. В основі осмислення цього процесу представниками релігійної і філософської думки спостерігається різний ступінь контроверзи “знання – віра”, що змінювався з історичним часом.

2. Становлення наукового пізнання, особливо на ранньому етапі християнства, перебувало в прямій залежності від осмислення теологічних доктрин, закладених у Біблії, вчень отців церкви і філософів середньовіччя. Усе це детермінувало інваріантність розуміння богословських істин. У перших європейських університетах поступово почали розвиватись і утверджуватись осередки науки. Відмінності “західного” і “східного” способів мислення наклали відбиток на способи осягнення істини, що детермінувало появу наукових відкриттів, які нерідко підірвали догматичні основи церкви.

3. У християнстві виділяється декілька напрямів трансформації ставлення релігії до науки. Суть одних полягає в намаганні повністю відокремити один від одного ці способи ставлення до світу, спрямованість інших – віднайти точки дотикання в пізнанні. Спільним у наведених характеристиках є намагання звести наукове розуміння поняття “віри” до релігійного. Особливістю релігійної віри є осягнення світу, хоч у специфічний за формою спосіб; у той самий час інший, раціональний, напрям цього процесу спонукає до розвитку наукового пошуку. Християнські теологи намагаються здійснити богословський аналіз релігійних вірувань, обґрунтувати їх епістемологічний статус, визначити умови їх раціональності, істинності, здійснити експлікацію особливостей релігійної символіки і термінології, охарактеризувати природу і функції релігійного (особливо містичного) досвіду, розробити можливі “моделі віри”.

4. Нинішні теологи обґрунтовують думку, що церква не перешкоджала розвитку науки в періоди Відродження і Нового часу: їх пояснення зводяться до незначних непорозумінь між наукою і релігією, що призводили до виникнення конфліктів. Ними стверджується, що церква всіма доступними їй методами сприяла розвитку науки і допомагала природодослідникам у цьому процесі.

5. Представники сучасного православ'я, характеризуючи витоки наукового пізнання і становлення науки, дотримуються двох поглядів. Одні вбачають їх джерела в теологічних ученнях (М. Дронов), інші – у реформаційних процесах XVI ст. (М. Назаров). Негативне ставлення церкви до наукових відкриттів пояснюється ними наявністю антихристиянських чинників, які ґрунтувалися на

світоглядних принципах філософії Платона, епохи Відродження тощо. Причини існування конфліктів християнства із науковцями містяться в намаганні “втягнути” учення Коперника в контекст магічних вірувань. З появою теорії Ейнштейна стала заперечуватись класична модель світобудови, яку “домислила” наука Нового часу.

6. Значні зусилля теологи католицизму спрямовують на обґрунтування безпомилковості прийнятих рішень церкви щодо “справи Галілея”. Вони доводять, що наукові відкриття того періоду стали можливими через “позитивну роль папства” і креаційне розуміння виникнення Всесвіту і життя. Світоглядні основи католицизму ґрунтуються на томістських принципах, згідно з якими розум виконує допоміжну функцію.

7. Теоретики протестантизму з метою виправдання дій католицької церкви, які призвели до конфлікту з наукою у XVII ст., зосереджують увагу на незначних фактах і причинах, що не мають стосунку до світоглядних протистоянь. З іншого боку, вони стверджують, що тогочасне християнство дозволило науці “розквітнути” в Європі, а пізнання “цілеспрямовуючої сили” допускає використання таких методів сучасного наукового пошуку, як експеримент і спостереження. Головні зусилля теоретики протестантизму спрямували на обґрунтування відповідності або ж невідповідності еволюційної теорії біблійним ученням. Модернізація ставлення до наукових досягнень у протестантизмі відбувалася із розвитком філософських учень.

8. Різні оцінки сучасних наукових досягнень спричинені конфесійними особливостями пізнання й орієнтовані на осягнення Абсолюту. “Перетинання” з науковим пізнанням зумовлено бажаннями окремих теологів віднайти в космогенезі, природі живого аргументи на користь зовнішнього креаційного впливу. Загалом, релігійне і наукове світобачення – різні, вони, хоч і можуть у світоглядних питаннях перехрещуватися, але не можуть поєднуватись через різні джерела їх формування. Спільним між ними є їх взаємодія. Як розвиток науки призводить до світоглядних змін релігії, так і розвиток релігії потребує глибшого наукового дослідження, особливо це актуалізується сьогодні, коли сучасні природничі науки у своїх дослідженнях використовують нанотехнології.

9. Розум у православному пізнанні істини відіграє тільки допоміжну роль, наукові знання визнаються “необов’язковими”, оскільки усі явища природи повинні розглядатись крізь “призму уявлення про Бога”. Його сутність недосяжна для розуму. З кінця XIX ст. у православ’ї почала утверджуватись думка про можливість благодіючого впливу релігії на процес наукового пізнання. Основою взаємодії повинно стати містичне заглиблення людського розуму в осягнення божества; останнє відкриває шлях до пізнання природного світу і людини. У сучасному православ’ї релігійний раціоналізм слугує для захисту ірраціонального за своєю суттю релігійного віровчення, елементами якого є надприродне й природне. Останнє є однією із точок дотикання до наукового пізнання.

10. У прагненні пізнання істини теоретики католицизму і сьогодні спираються на ідеї, в яких припинюється роль та значення теорії наукового пізнання. Релігія є стрижнем людського існування та пізнання. З таких позицій наука уявляється католицькими теологами дечим відірваним від релігії й розглядається у співвідношенні із трансцендентним началом. А тому католицькі теоретики пропонують використати науку із подвійною метою: постійно примножувані наукові знання покликані не тільки сприяти осягненню природи людського існування, але мають бути спрямовані на пізнання універсальної істини. З іншого боку, наука включається в систему релігійних цінностей. Останні не заперечують визнання незначних досягнень науки, але обмежують сферу і методи її дослідження межами видимого, чуттєвого, конкретного, тоді як Бог – вища духовна субстанція, яка лежить поза межами осягнення наукою.

11. З появою космологічних та еволюційних учень частина теологів протестантизму їх категорично заперечувала, інші в процесі теологічної модернізації намагались віднайти точки дотикання до науки. Унаслідок цього виділились три головні напрями протестантського віровчення: традиціоналізм, модернізм і лібералізм. Вони відрізняються особливостями пізнання істини, спеціальними критеріями оцінок сучасних наукових теорій – оцінок, які перехрещуються з дискурсами наукового пошуку. За своєю гносеологічною суттю теологи протестантизму

відшукують різні шляхи доведення наявності коадаптивних процесів у взаємозв'язках між християнством і сучасною наукою.

12. Починаючи з 20-х років ХХ ст., у науці здійснюються відкриття і виникають теорії, які не вписуються в механістичну модель світу, що обумовило необхідність серйозного її перегляду. Це теорія відносності, яка змінила уяву про взаємозв'язок простору і часу, закони фізичного мікросвіту тощо. На основі цих та інших наукових відкриттів і теоретичних побудов поки що не вироблена сучасна наукова картина світу (така ж цілісна, як і створена на основі механіки), надії на яку науковці пов'язують із розробкою загальної теорії поля тощо.

13. Коли в другій половині ХХ й на початку ХХІ століття вчені або філософи говорять про релігію, у їхніх судженнях панує теза, що науковій думці потрібна віра, як правій руці ліва. Обґрунтовується це тим, що в науковому і релігійному пізнанні задіяні різні структури людської свідомості. У науці людина діє як “чистий розум”, а віра, любов, порядність, совість – усе це підмога в роботі розуму науковця. Але в релігійно-духовному житті, навпаки, “розум – це лише робоча сила для серця”. У сучасній постнекласичній науці все частіше висловлюються ідеї щодо необхідності врахування багатоманітного духовного досвіду людства – у тому числі й релігійного. Деякими зарубіжними та вітчизняними вченими здійснюються спроби широкого цілісного світоглядного осмислення дійсності, поєднання “точних наук” (математики, теоретичної фізики та ін.) з філософією, релігієзнавством.

14. Розкривається, що сучасна церква, відстоюючи свої догматичні основи, відшукує різноманітні аргументи для обґрунтування коадаптивної єдності науки й релігії. Особливо активні в цьому процесі сучасні протестантські й католицькі теологи. Їх аргументи ґрунтуються на переосмисленні невирішених або ж недостатньо вирішених проблем сучасної науки.

15. Адаптуючись до глобалізаційних процесів соціуму, християнські богослови для поширення своїх віровчень використовують різні досягнення науки, у тому числі новітні інформаційні та телекомунікаційні технології. Так, застосування інтернет-комунікацій, які можуть стати важливим інструментом поширення релігійного світогляду, спонукатиме до формування нових способів культивування християнських цінностей. З іншого боку, вони можуть допомогти візуалізувати те, що складає “таємницю таємниць” – ідеювання, рефлексію, моделювання, і зробити предметом свідомого ставлення віруючих, а також сприятимуть керуванню інтенціями свідомості віруючих задля охоплення і розробки сучасних теологічних доктрин – зі зміщенням акцентів від комунікації до мислення, від ідеалізації до поняття, що значно розширює позиційну мислительну сферу. Інтернет може стати простором для проектування і формування зв'язків між наукою і релігією, освітою і різними сферами практики, може бути засобом утвердження релігійних цінностей, а також утворення спільнот, що їх культивуватимуть. У соціальному просторі може бути започаткований інтернет-діалог між релігією і наукою.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

I. Монографія

1. Стадник М. М. Трансформація становлення взаємовідносин християнства і науки: релігієзнавчо-філософський аспект: Монографія. – Переяслав-Хмельницький, Видавництво СПД Карпук С. В., 2006. – 259 с (15, 05 д. а.).

II. Навчальні посібники та підручники

2. Стадник М. М. Християнство // Релігієзнавство: Підручник / За ред. В.І. Лубського, В.І. Теремка. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – С. 211 – 238 (1, 54 д. а.).
3. Стадник М. М. Релігійні вірування Київщини // Київщинознавство: Посіб. для вчителя / За ред. І. Л. Лікарчука. – К., 2001. – Вип. 1. – С. 137 – 157 (1,1 д. а.).
4. Стадник М. М. Поняття // Логіка: Навчально-методичний посібник з курсу / Укл.: М. М. Стадник, Б. М. Стадник, Л. П. Саракун. – К.: КСУ МГІ, 2004. – С. 38 – 64 (1, 2 д. а.).

III. Статті в наукових фахових виданнях

5. Стадник М. М. Догма, її поняття та генеза у християнстві // Українське релігієзнавство. – К.: Ін-т філософії НАН України, 1999. – № 10. – С. 28 – 33 (0,5 д. а.).
6. Стадник М. М. Світоглядні основи виникнення науки Нового часу // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред В. В. Лях. – Вип. 12. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – С. 49 – 57 (0,5 д. а.).
7. Стадник М. М. Теологічний аналіз сучасних космогонічних і природничо-наукових відкриттів // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред В. В. Лях. – Вип. 13. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – С. 124–131 (0,5 д. а.).
8. Стадник М. М. Теологічна концепція Рассела В. Маатмана щодо єдності науки і релігії та її невідповідність // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту імені Г. С. Сковороди: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2000. – С. 280 – 287 (0,5 д. а.).
9. Стадник М. М. Космогенез у розумінні православних теологів // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич: Вимір, 2000. – Випуск другий. – С. 104 – 114 (0,5 д. а.).
10. Стадник М. М. Особливості ранньохристиянського пізнання // Вісн. Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ “Київський університет”, Філософія. Політологія. – Вип. 31. – 2000. – С. 47 – 50 (0,5 д. а.).
11. Стадник М. М. Коадаптація науки і релігії сучасною православною церквою // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: Наука і освіта, 2001. – № 1. – С. 54 – 68 (1,5 д. а.).
12. Стадник М. М. Протестантизм: сучасне розуміння історичних наукових відкриттів // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: Наука і освіта, 2001. – № 2. – С. 123 – 130 (0,6 д. а.).
13. Стадник М. М. Релігійна свідомість і її зв’язок з релігійним пізнанням // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: Наука і освіта, 2002. – № 4. – С. 33 – 42 (0,86 д. а.).
14. Стадник М. М. Релігійний раціоналізм і ірраціоналізм у православ’ї // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав – Хмельницький, 2002. – № 3. – С. 320-331 (0,62 д. а.).
15. Стадник М. М. Космогонічні та еволюційні учення сучасної православної церкви // Вісн. Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ “Київський університет”, Філософія. Політологія. – Вип. 40. – 2002. – С. 204– 214 (0,5 д. а.).
16. Стадник М. М. Наука й релігія: концептуальні основи православної концепції пізнання істини // Вісн. Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ “Київський університет”, Філософія. Політологія. – Вип. 49. – 2003. – С. 24 – 28 (0,76 д. а.).
17. Стадник М. М. Особливості пізнання православної церкви // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – № 4. – С. 391 – 403 (0,61 д. а.).
18. Стадник М. М. Наука і релігія: особливості становлення пізнання в католицизмі // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – № 5. – С. 215 – 220 (0,86 д. а.).
19. Стадник М. М. Наука й релігія: особливості католицької теологічної доктрини творіння у сучасному космологічному розумінні // Вісн. Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ “Київський університет”, Філософія. Політологія. – Вип. 49. – 2004. – С. 38 – 41 (0,75 д. а.).
20. Стадник М. М. Наука й релігія: історичне минуле і сучасне відношення католицької церкви до “справи Галілея” // Перспективи. – Одеса, 2004. – № 2–3. – С. 97 – 105 (0,8 д. а.).
21. Стадник М. М. Генеза поглядів сучасних теологів православної церкви до наукових відкриттів минулого // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: Наука і освіта, 2005. – № 1. – С. 15 – 21 (0,61 д. а.).
22. Стадник М. М. Наука й релігія: генеза біблійних, ранньохристиянських й філософських основ становлення теологічного пізнання // Філософські проблеми гуманітарних наук: Альманах. Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – 2005. – № 7. – С. 203 – 208 (0,5 д. а.).

23. Стадник М. М. Наука й релігія: співвіднесення істин Одкровення й істин розуму в католицькій традиції // Вісн. Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ “Київський університет”, Філософія. Політологія. – Вип. 73. – 2005. – С. 52 – 54 (0,5 д. а.).
24. Стадник М. М. Наука й релігія: віра в надприродне в католицизмі // Вісн. Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ “Київський університет”, Філософія. Політологія. – Вип. 75. – 2005. – С. 107 – 110 (0,5 д. а.).
25. Стадник М. М. Протестантизм: взаємодія й складові наукового й теологічного моделювання в пізнанні // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – К., 2005. – № 7 (20). – С. 3 – 10 (0,7 д. а.).
26. Стадник М. М. Особливості теологічної єдності науки і релігії в протестантизмі та католицизмі // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – № 6. – С. 262 – 268 (0,9 д. а.).
27. Стадник М. М. Наука і релігія: вплив християнства на генезу формування світогляду Нового часу – історично минуле й сучасне // Totallogy – 2005. – К. – № 13. – С. 308 – 329 (1,5 д. а.).
28. Стадник М. М. Наука і релігія: особливості гносеології неотомізму // Перспективи. – Одеса, 2005. – № 1 (29). – С. 118 – 123 (0,5 д. а.).
29. Стадник М. М. Знання раціональне і нераціональне в католицькій традиції // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: Наука і освіта, 2005. – № 4. – С. 80 – 88 (0,91 д. а.).
30. Стадник М. М. Історико-методологічні основи трансформації гносеології раннього протестантизму // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: Наука і освіта, 2006. – № 1. – С. 158 – 164 (0,71 д. а.).
31. Стадник М. М. Наука і релігія: трансформаційні процеси християнства // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2006. – № 8 (21). – С. 3 – 10 (0,88 д. а.).
32. Стадник М. М. Протестантизм: роль установлених парадигм у теологічному пізнанні // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2006. – № 9 (22). – С. 3 – 7 (0,68 д. а.).
- IV. Статті в інших виданнях, збірниках, тези і матеріали конференцій
33. Стадник М. М. Вплив християнства на духовну культуру Київської Русі: Конспект лекцій зі спецкурсу для студентів факультетів: філософського, міжнародних відносин та міжнародного права. – К. : КДУ, 1992. – 92 с. (Співавтори Ю. А. Калінін, В. І. Лубський, Т. Г. Горбаченко, Л. М. Василенко, Т. К. Огнева).
34. Стадник М. М. Православ'я: Конспект лекцій з спецкурсу “Географія релігій”. – К.: КДУ, 1993. – 72 с. (Співавтори Ю. А. Калінін, В. І. Лубський, Т. Г. Горбаченко та ін.).
35. Стадник М. М. Пантеїзм у філософії Г.С. Сковороди // Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури: Тези всеукраїнської наукової конференції. – Переяслав-Хмельницький, 1994. – С. 84 – 85.
36. Стадник М. М. Онтологія філософських поглядів Григорія Сковороди // Збірник праць за матеріалами наукової конференції / Переяслав-Хмельницький державн. пед. інститут ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 1995. – С. 25 – 33 (0,6 д. а.).
37. Стадник М. М. Догматичні передумови написання катехізису Петром Могилою // Духовність і культура: Науковий збірник / Ред. кол.: А. М. Колодний, П. Л. Яроцький та ін. – К.: Гнозис, – 1998. – С. 97 – 100 (0,2 д. а.).
38. Стадник М. М. Філософське сприйняття природи // Українська думка. – К., 1998. – С. 941 – 951 (0,8 д. а.).
39. Стадник М. М. Особливості пізнання у філософії Григорія Сковороди // Сковородинівські читання. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – С. 94 – 106 (0,8 д. а.).
40. Стадник М. М. Особливості середньовічного пізнання // Київський університет – осередок національної духовності, науки, культури: Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 165-річчю університету. – К., 1999. – С. 36 – 41 (0,7 д. а.).
41. Стадник М. М. Мудрість, розум, віра, істина, їх біблійне вираження // Джерела духовності: генеза творчого процесу та розвиток мистецтва: Матеріали науково-практичної конференції / Дніпропетровськ. держ. університет. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 43 – 55 (1 д. а.).

42. Стадник М. М. Еволюційне учення в розумінні російських православних богословів // Київська церква. – Київ-Львів, 2000. – № 4. – С. 84 – 88 (0,7 д. а.).
43. Стадник М. М. Теологічні основи становлення середньовічної практики осмислення буття // Могилянські читання: Матеріали щорічної наукової конференції: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2000. – С. 124 – 133 (0, 6 д. а.).
44. Стадник М. М. Сучасне теологічне вираження науки // Християнство і проблеми сучасності: Науковий збірник / Ред. кол.: А. М. Колодний, П. Л. Яроцький та ін. – К.: Гнозис, 2000. – С. 162 – 168 (0,5 д. а.).
45. Стадник М. М. Концептуальні основи християнської гносеології // Християнство: контекст світової історії і культури. Науковий збірник / Ред. кол.: А.М. Колодний, П. Л. Яроцький та ін. – К.: Гнозис, 2000. – С. 173 – 176 (0,4 д. а.).
46. Стадник М. М. Дарвінізм у розумінні католицьких теологів // Вісник Київського інституту “Слов’янський університет”. – К., 2001. – № 10 – С. 156 – 162 (0,5 д. а.).
47. Стадник М. М. Програма курсу “Наука й релігія”. – Острог, 2003. – 15 с.
48. Стадник М. М. Наука в сучасному католицизмі // Духовний розвиток як фактор морально-етичного формування особистості: Матеріали II Республіканської науково-практичної конференції 22 жовтня 2004 р. – Донецьк, 2004. – С. 179 – 185.
49. Стадник М. М. Вплив арабської культури на формування раціоналізму в католицизмі: минуле й сучасне // XXI століття: альтернативи розвитку суспільства. Третя світова теорія. – К., 2005. – С. 54 – 59.

АНОТАЦІЯ

Стадник М. М. Трансформація ставлення християнства до науки: релігієзнавчо-філософський аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007.

Дисертація репрезентує дослідження характеру трансформації ставлення християнства до науки. Показано, що з розвитком людства цей процес набув різного вияву та характеру; його трансформаційні основи закладені в ранній період оформлення християнства. У середньовіччі склалось специфічне бачення світу, якому були властиві символізм, умоспоглядання і герменевтика, а становлення західного мислення детермінувалось християнським світобаченням. Новоевропейський період характеризується ньютонівно-картезіанським розмежуванням матерії та свідомості, що наклало відбиток на співвідношення релігійного і наукового бачення світу, які були чітко відокремлені й позначені як не сумісні через різні способи пізнання. У ХХ ст. в науковому світобаченні відбулися зміни, які виявили недосконалість класичної науки, що призвело до формування нової наукової парадигми й вироблення теорій, у суті яких наявна “схожість” з деякими християнськими релігійно-філософськими системами.

Порівняння головних віроповчальних концепцій і методів пізнання свідчить про наявність різних конфесійних шляхів пошуку істини, які постійно змінювались і мали різні вияви у ставленні до науки. У дисертаційному дослідженні показано, що світоглядні основи, які догматизовані християнськими конфесіями, передбачають ірраціональне осмислення змісту релігійних текстів. Метафізичне їх тлумачення “відкриває” шлях до людського їх осмислення, що призводить до трансформації взаємодії світоглядних основ християнських конфесій із наукою різних часів. Простежується, що криза науки в сучасній культурі спричинена тотальною релятивізацією наукового знання, обумовленого такими принципами, як децентрованість і онтологічна невизначеність. Модернізація християнства полягає в його адаптації до досягнень науки, що призводить до зростання кризи як у християнстві, так і в науці, сутнісних перекичувань змісту багатьох канонічних текстів і до порушення окремих віровчень.

Ключові слова: християнство, наука, трансформація, гносеологія, містичне пізнання, раціональне пізнання.

АННОТАЦИЯ

Стадник Н. Н. Трансформация отношения христианства к науке: религиозно-философский аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2007.

Диссертация посвящена анализу характера трансформационных тенденций отношения христианства к науке. Показано, что трансформационные тенденции заложены в ранний период формирования христианства. В Средневековье сложилось особенное видение мира, которому были свойственны символизм, герменевтика и др. Становление западного мышления детерминировано христианским мировоззрением. Период Нового времени характеризуется ньютоново-картезианским разъединением материи и сознания, что отразилось на соотношении религиозного и научного видения мира, которые были разъединены как различные способы познания.

Развитие науки вступило в противоречие с представлениями о структуре мира, закрепленными в древних основополагающих религиозных книгах, если эти представления принимать в буквальном смысле слова, а не символически. Столкновение было неизбежно, поскольку знание развивается и обогащается не только количественно, но и качественно, что и привело к реакции католической церкви.

Начиная с 20-х гг XX в. в науке совершаются открытия и возникают теории, которые не вписываются в механистическую модель мира. К ним относится теория относительности, изменившая представление о связи пространства и времени, законы физики микромира и др. На основе новых открытий и теоретических построений пока не выработана столь же целостная, как и созданная на основе механики, современная научная картина мира, надежды на которую ученые связывают с разработкой общей теории поля. Это привело к формированию новой парадигмы и теорий, сущность которых имеет определенное подобие с некоторыми религиозно-философскими системами.

Сравнение главных религиозных концепций и методов познания свидетельствует о существовании различных способов познания истины, которые постоянно изменялись и имели различные формы выражения по отношению к науке.

В исследовании показано, что мировоззренческие тенденции христианства предусматривают иррациональное осмысление религиозных текстов. Прослеживается, что кризис науки в современной культуре обусловлен тотальной релитивизацией научного знания, что обусловлено такими принципами, как децентрированность и онтологическая неопределенность. Модернизация христианства состоит в его адаптации к современным достижениям науки, что приводит к усилению кризиса как в христианстве, так и в науке, к нарушениям отдельными вероучениями канонических текстов.

Некоторые представители современного христианства не отрицают достижений естествознания, теорий, связанных со строением материи и, тем более, практического применения науки. Но они всегда подчеркивают, что дело науки – изучать только физический мир, только сферу посюстороннего. Дальше простирается область религии и, быть может, философии.

Ключевые слова: христианство, наука, трансформация, отношение, гносеология, рациональное познание, иррациональное познание.

SUMMARY

Stadnyk N.N. The Transformation of the Relation of Christianity to Science; Religious-Philosophical Aspect. – Manuscript.

Tesis for Doctor of Philosophy. Specialization 09.00.11. - religion science. National Kyiv Taras Shevtchenko University. – Kyiv, 2007.

The thesis is devoted to the analysis of the investigation of transformativ Christian trends towards science. Its constant changes and a different character of the manifestation are shown during the different periods of time of the development, its transformativ trends are laid in the early period of the Christian formation. In the Middle Ages a specific vision of the world with peculiarities of symbolism and hermeneutic, etc. was formed. The formation of western thinking determined the Christian outlook. The period of the New Time is characterized by Newton-Cartesian separation matter and consciousness, which affected on correlation between religious and scientific world outlooks, which were separated as different ways of thinking. In the 20th century the changes happened in the scientific outlook. They showed unfoundedness of classical science that led to the formation of a new paradigm and the theory, whose sense had a certain likeness with some religious-philosophical systems.

The comparison of the main religious conceptions and methods of understanding illustrates the existence of different ways of realizing the truth, which were continuously changeable and had the different expressions in the formation of science.

The world outlook trends relative to Christianity are provided the irrational comprehension of religious texts that it is shown in our investigation. The crisis of science in the contemporary culture is caused by total relativisation of scientific knowledge and mostly by such modern principles as decentration and ontological vagueness. The modernization of contemporary Christianity is its adaptation to the new achievements in science that leads to reinforcement of actual crisis in Christianity as well as in science. The present modernization in Christianity leads to the destruction of some dogmas of canonical texts.

Key words: Christianity, science, transformation, relation, gnosiology, rational cognition, irrational cognition.